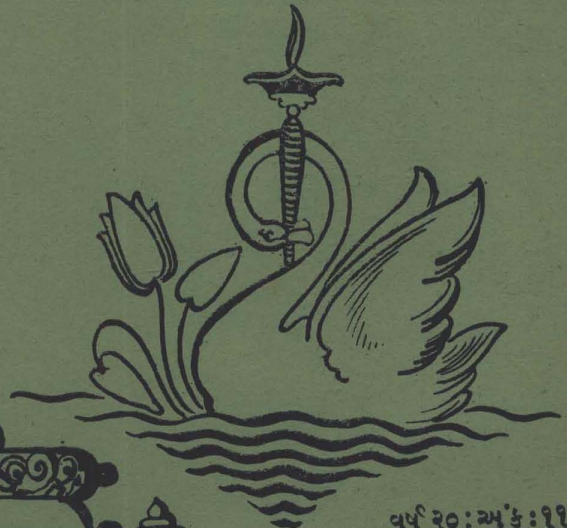

શ્રી કૌલ સભ્ય પુસ્તકાલય

વર્ષ ૨૦ : ૨૫ : ૧૧
ક્રમાંક : ૨૩૯

વિષય-દર્શન

અંક:	લેખ:	લેખક:	પૃષ્ઠ:
૧.	માસિકપત્ર બંધ થવું ન જોઈએ:		૧૯૫
૨.	વીર-વર્ધમાનસ્વામીનાં વર્ષાવાસ:	પ્રો. શ્રી હીરાલાલ ર. કાપડિયા:	૧૯૭
૩.	જૈન ઇતિહાસમાં ધારાનગરી:	શ્રી. અગરચંદ્ર નાહટા:	૨૦૩
૪.	દ્રાવિડયન સંસ્કૃત ઉપર જૈનધર્મની અસર:	શ્રી. મોહનલાલ દી. ચોકરી:	૨૦૮
૫.	એ સ્ખલનાઓ ખરી નથી:	પૂ. પં. શ્રીકલ્યાણવિજયજી:	૨૧૩
૬.	કર્મમીમાંસા:	શ્રી. ખુચચંદ કશવલાલ મારતર:	૨૧૬
૭.	ઉપાધ્યાય જ્ઞાનમતકા વૈદુષ્ય:	પ્રો. શ્રી. દશરથ શર્મા:	૨૧૮
૮.	સંપાદકીય નોંધ:		ટાઈટલ પેજ ખીણું
૯.	ભારતીય સંસ્કૃતિ અને જૈનધર્મ:	ડૉ. સુનીતિકુમાર ચેટરજી ટાઈટલ પેજ ત્રીણું	

સંપાદકીય નોંધ

માસિક પત્ર બંધ થવું ન જોઈ એ એ વિશે કેટલાક અભિપ્રાયો અમને મળ્યા છે તે પૈકી થોડાક અભિપ્રાયો અમે અહીં પ્રગટ કર્યા છે. આ અભિપ્રાયોમાં ખાસ કરીને પૂ. ઉપા. શ્રીપૂર્ણાનંદવિજયજી મં નો ઉત્સાહ નોંધપાત્ર છે.

આવા થોડાએક મુનિરાજો આ માસિક ચલાવવા માટે સક્રિય સાથ આપવા ઉત્સાહ બતાવે તો માસિકને બંધ કરવાનો કે એવાં નિવેદન કરવાનો અવકાશ ન રહે. આ ચતુર્માસના પ્રસંગની યાદ આપતાં અમે પ્રત્યેક મુનિરાજને પોતાની શક્તિ મુજબ ઉત્સાહ બતાવવા વિનવીએ છીએ. શાસન સેવાના આ પુણ્યકાર્યમાં શ્રીસંઘની પ્રત્યેક વ્યક્તિને સહકાર અમે ઇચ્છીએ છીએ.

પૂ. આ. શ્રીવિજયોદયસૂરીશ્વરજી મં અને પૂ. આ. શ્રીવિજયનંદનસૂરીશ્વરજી મહારાજશ્રીએ પોતાના સમુદાયના મુનિવરોને માસિક પત્રના નિભાવ માટે તે તે સ્થળના શ્રી સંઘને ઉપદેશ આપવા આજ્ઞા ફરમાવતા પત્રો લખવા અમને સૂચના કરી આભારી બનાવ્યા છે.

અમને જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે, શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી અમદાવાદની પેઢીએ પત્રના નિભાવ માટે રૂ. ૫૦૦) અકે પાંચસોની તાત્કાલિક મદદ આપી અમને ઉપકૃત કર્યા છે.

આમ ચારે તરફથી આ માસિક પત્રને ચાલુ રાખવા ઉત્તરોત્તર જે વાતાવરણ સર્જાતું જાય છે એ જોતાં આ માસિક પત્ર ચાલુ રહેશે એવી આશા બંધાય છે.

નવી મદદ

૫૦૦) શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી, અવેરીવાડ, અમદાવાદ

॥ ॐ અર્હમ્ ॥

અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક

મુનિસમ્મેલન સંસ્થાપિત

શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુલપત્ર
જેશિગમાઈની વાડી : ધીકાંટા રોડ : અમદાવાદ (ગુજરાત)

તંત્રી : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ

વર્ષ : ૨૦

વિક્રમ સં. ૨૦૧૧ : વીર નિ. સં. ૨૪૮૦ : ઈ. સ. ૧૯૫૫

ક્રમાંક

અંક : ૧૧

શ્રાવણ વદિ ૧૨ સોમવાર : ૧૫ ઓગસ્ટ

૨૩૬

માસિક પત્ર બંધ થવું ન જોઈએ [લાગણીભર્યા અભિપ્રાયો]

પૂ. આ. શ્રી વિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મ. તા. ૧૦-૭-૫૫ના પત્રથી જણાવે છે કે—

“ અખિલ ભારતવર્ષીય જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક મુનિસમ્મેલનના સંભારણા-
રૂપ અને આશ્રેપના પ્રતિધારતું અલોક સાધન, સર્વમાન્ય અને તટસ્થ એવું
‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ માસિક બંધ થાય તે કોઈ પણ રીતે ઈચ્છવા જેવું નથી.

પૂ. આ. શ્રીવિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી મ. તા. ૪-૮-૫૫ના પત્રથી જણાવે છે કે—

“ માસિક પત્ર બંધ કરવું ઈષ્ટ લાગતું નથી. ”

પૂ. ઉપાધ્યાય શ્રી પૂર્ણાનંદવિજયજી મ. તા. ૨૦-૭-૫૫ના પત્રથી જણાવે છે કે—

“ ખૂબ દુઃખ સાથે લખવું પડે છે કે— ‘શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ની આવી
પરિસ્થિતિનું નિવેદન વાંચીને જ અમે છક્ થઈ ગયા અને લાગી આવ્યું કે આવા
એકના એક માસિક માટે આપણો શ્રમભુવર્ગ કંઈ ધ્યાન નહિ આપે ? મને તો
આશા છે કે શાસનની લાગણી ધરાવતા પ્રત્યેક જૈન મુનિરાજ જરૂરી આપણા
માસિક માટે ધ્યાન આપશે જ.

હું તો સમિતિને વચન આપું છું કે—પાંચ વર્ષ સુધી પ્રતિવર્ષ રૂપિયા
પાંચસોની મદદ કરાવવા પ્રયત્નશીલ બનીશ.

અગાઉના ચાતુર્માસ પ્રસંગે અમારું ધ્યાન ખેંચ્યું હોત તો અમે ઘણું
કરી શક્યા હોત. ખેર.

પૂજ્યપાદ પરમશુરૂ મહારાજ આચાર્યદેવ શ્રીવિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મ.ને
‘જૈન સત્ય પ્રકાશ’ ઉપર હાર્દિક લાગણી હતી. એમની હયાતીમાં આ વાત

૧૯૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

મુકાઈ હોત તો આજે આવા નિવેદનની જરૂર ન રહેત. હશે, જે બનવાનું હોય છે તે બને છે. પણ તમને બધાને મારો નમ્રભાવે પ્રેરણા છે કે પત્ર બંધ કરવાની ઉતાવળ ન કરશો. એને ચલાવવા માટે હરેક રીતે પ્રયત્નશીલ બનશો.

*

મુબંધ સમાચાર : તા. ૧૮-૬-૫૫ ની 'જૈન ચર્ચા' માં નીચેની હકીકત પ્રગટ થઈ છે:—

'જૈન સત્ય પ્રકાશ' બંધ થવું ન જોઈ એ

અખિલ ભારતીય જૈન શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક મુનિસંમેલને શરૂ કરાવેલ અને છેલ્લા વીસ વર્ષોથી અમદાવાદથી પ્રગટ થતું શ્રી જૈનધર્મ સત્યપ્રકાશક સમિતિનું માસિક મુખ્યપત્ર "શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ" પૈસાને અભાવે અને ખર્ચ પૂરતી આવક નહિ થવાના કારણથી બંધ થવાની અણી પર છે એવી ખબર પ્રગટ થતાં અમને બહુ દુઃખ થાય છે. એ માસિક છેલ્લા વીસ વર્ષોથી જૈન ધર્મ સામે થતા અને જૈનેતરો અને વર્તમાનપત્રોમાં થતા ખોટા અને અવાસ્તવિક હુમલાઓનો અતિસૌમ્ય શબ્દોમાં અને દાખલા-દલીલો સહિત વાસ્તવિક હકીકતો અને સત્યો પ્રગટ કરવાનું મુખ્ય કાર્ય કયું છે અને એ રીતે જૈનધર્મને લગતી ખોટી માન્યતાઓ અને ખોટા વિચારો દૂર કરવાનું કામ બનતી શક્તિથી બળવ્યું છે. તે જોતાં એ માસિક બંધ થવાનો વખત આવ્યો છે, એ ખીના જૈન કોમ માટે અતિ વિચારવાળોગ બની રહે છે. જૈન કોમમાં આશરે એકસો બુદ્ધિ બુદ્ધિ જાતનાં વર્તમાનપત્રો, માસિકો, અને અઠવાડિકો અત્યાર સુધીમાં પ્રગટ થયાં હતાં અને તેમાંનો મોટો ભાગ હજી ચાલુ છે અને થોડાક જ બંધ પડ્યાં છે. તે જોતાં આ માસિક પણ કેમ ચાલુ નહિ રહી શકે એ શ્રીમંત જૈન કોમ માટે એક કોયડો છે. જૈન કોમમાં અનેક વિદ્વાનો, શ્રીમંતો અને ધર્મશ્રદ્ધાળુ, અને કેળવાયેલા સજ્જનો વસે છે, તેઓએ એ સંબંધમાં તપાસ કરવી જોઈએ અને તેને જિવાડવા માટે દરેક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઠી અન્ય રીતે લાખો રૂપિયા જૈન પ્રાચીન શિક્ષો જળવાઈ રહે તે માટે ખર્ચે છે અને છબીઓ ચિત્રાલવામાં અને પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં અતિઉદારતાથી કામ કરે છે, તે જોતાં તેઓ પોતાની પેઠી જે શહેરમાં મુખ્ય મથક ધરાવે છે, તે અમદાવાદમાં પ્રગટ થતા આ માસિકને શું કારણથી મદદ નહિ આપે તે અમે સમજી શકતા નથી. વળી, જે કામ "જૈન સત્ય પ્રકાશ" બળવે છે, તે ખરું જોતાં જૈન કોન્ફરન્સ ઓફિસનું છે. એ ઓફિસ જૈન કોમના એક ઉપયોગી વાજિંત્ર તરીકે એને શા માટે મદદ આપીને ન જિવાડે તે પણ એક વિચારવાયોગ્ય બાબત છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે, ઉપલી સંસ્થાઓ અને ખીજા વિદ્વાનો, શ્રીમંતો અને ધર્મપ્રેમીઓ "જૈન સત્ય પ્રકાશ" ને જિવાડવા કોઈ યોજના તૈયાર કરે અને તેનો જલદી અમલ કરે.

—જૈન.

વીર-વર્ધમાનસ્વામીનાં વર્ષાવાસ

લેખક: પ્રો. શ્રીચુત હીરાલાલ ર. કાપડિયા એમ. એ.

શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીનાં વિવિધ નામો છે. એમાં એ નામ મુખ્ય છે: (૧) વર્ધમાન અને (૨) મહાવીર યાને વીર. પ્રથમ નામ એમના પિતા સિદ્ધાર્થે યોગેલું છે, અને એ એમના કુટુંબમાં, ધનધાન્યાદિની જે વૃદ્ધિ, મહાવીરસ્વામી ક્ષત્રિયાણી ત્રિશલાની કુક્ષિમાં આવ્યા ત્યારથી માંડીને એમના જન્મ-સમય સુધી થઈ, તેને આભારી છે. બીજું નામ આ ચરમ તીર્થ કરની વીરતાનું ઘોતક છે. આ બંને નામનો સમાવેશ “વીર-વર્ધમાન”માં થાય છે; અને એ જાતનું નામ કોઈ કોઈ પ્રાચીન કૃતિમાં જોવાય છે. દા. ત. આચાર (સુચ૦ ૨)ની ત્રીજી ચૂલિકાની શીલાંકસૂચિત ટીકા. આમ પૂર્વાચાર્યેએ આ નામ યોગ્ય હોવાથી મેં આ લેખના શીર્ષકમાં એને સ્થાન આપ્યું છે.

આ તો શીર્ષકના એક અંશની વાત થઈ. હવે બીજા અંશ વિષે થોડુંક કહીશ.

આપણા દેશની પરિસ્થિતિ જોતાં, વર્ષના બારે મહિના પગપાળા પરિભ્રમણ માટે અનુકૂળ નથી. વિશેષમાં ત્યાગીઓ-સંન્યાસીઓ-સાધુસંતો અહિંસક જીવન જીવવા ઈચ્છે એ સ્વાભાવિક છે. આથી તો પાદવિહારી શ્રમણો વર્ષાઋતુમાં ચાર મહિના પૂરતા એક જ સ્થળે કરી કામ રહે—એ દરમિયાન વિહાર ન કરે તે સમુચિત છે. આ પરાપૂર્વથી ચાલી આવતી પ્રણાલિકાને મહાવીરસ્વામીએ અપનાવી છે. યોમાસાના ચાર મહિનાને છોડીને વર્ષના બાકીના આઠ મહિનાનો એમણે ઉગ્ર વિહાર કર્યો છે. એઓ ગામમાં એક રાત અને નગરમાં પાંચ રાત રહેતા. આ બાબતની, કટપસૂત્ર તરીકે સામાન્ય રીતે ઓળખાવાતો પન્નજેસવણાકપ્પ નામનો આગમિક ગ્રંથ સાક્ષી પૂરે છે. (જુઓ : સુત ૧૧૮).

વર્ષાવાસ એટલે વર્ષાઋતુ પૂરતો મુકામ. આને ‘ચાતુર્માસ્ય’ ‘ચાતુર્માસ’ તેમજ ‘ત્રોમાસુ’ પણ કહે છે. વર્ષાવાસ માટેનો પાઠ્ય (પ્રાકૃત) શબ્દ ‘વાસાવાસ’ છે, અને એ પન્નજેસવણાકપ્પમાં અનેક વાર વપરાયો છે એમ એના મહાવીર-ચરિત્ર રૂપ પ્રથમ ખંડનું ૧૨૧ મુ સુત તેમજ સામાચારીરૂપ અંતિમ ખંડ જોતાં જણાય છે.

મહાવીરસ્વામીએ દીક્ષા લીધી—મહાભિનિષ્ક્રમણ કર્યું. ચાર પછી વર્ષાવાસના પ્રસંગો બન્યા છે. આને આપણે એ વિભાગમાં વિભક્ત કરી શકીએ: (૧) જૂઠ્ઠમરથ-જીવનને અંગેના અને (૨) સર્વજ્ઞ-જીવનને લગતા. મહાવીરસ્વામીનું જૂઠ્ઠમરથ જીવન તો વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં આલેખાયેલું આજે ધણા પ્રાચીન સમયથી મળે છે. આચાર, પન્નજેસવણાકપ્પ અને આવરસય-નિજ્જુત્તિ, તેમજ આ પૈકી છેલ્લા એ ત્રણે અંગેનાં વિશિષ્ટ વિવરણો આપણને મહાવીરસ્વામીએ જૂઠ્ઠમરથ-અવસ્થામાં કયાં કયાં વર્ષાવાસ કર્યો તે બાબત પૂરતી અને સિલ્-સિલાબંધ માહિતી પૂરી પાડે છે, પરંતુ કોણે જાણે કેમ એમના ખાસ મહત્વના સર્વજ્ઞ-જીવનનો વ્યવસ્થિત ઇતિહાસ કોઈ ઉપલબ્ધ પ્રાચીન ગ્રંથમાં તો મળતો નથી. આ માટેનો પ્રયાસ આધુનિક યુગમાં પણ કેટલાએ કર્યો છે. મહાવીરસ્વામી જે જે ગામમાં અને નગરમાં વિચર્યાં અને જ્યાં જ્યાં એમણે વર્ષાવાસ કર્યો તે તે સ્થળોની કાલગણના પૂર્વકની આધારભૂત

૧૯૮]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

માહિતી પૂરી પાડનારું કોઈ સર્વમાન્ય સાધન છે ખરું, એ જાતનો યથાર્થ નકશો મળે છે ખરો, આ પરિસ્થિતિમાં જે પરિશ્રમ લઈને મુનિશ્રી (હવે પંન્યાસ) શ્રીકલ્યાણવિજયજીએ “જૈન સત્ય પ્રકાશ” માં પહેલ કરી અને આગળ જતાં ‘શ્રમણ ભગવાન મહાવીર’ નામની પોતાની કૃતિમાં એ વિષે સવિસ્તર ઊદાપોહ કર્યો તે પ્રશંસનીય ગણાય. ‘આગમોદ્ધારક’ આનંદસાગરસુરિએ “સિદ્ધચક્ર”માં આ આખત, કલ્યાણવિજયજીના વિચારોની સમીક્ષારૂપે હાથ તો ધરી, પણ એ કાર્ય આગળ વધ્યું નહિ. અન્ય કોઈએ આ દિશામાં સખળ પ્રયાસ કર્યો હોય એમ જાણવામાં નથી. આથી અત્યારે તો શ્રમણ ભગવાન મહાવીરમાં તીર્થંકર જીવનને—સર્વજ-જીવનને લગતા વર્ષાવાસનો જે ક્રમ રજૂ કરાયો છે તેને અનુસરીને હું આ આખત આ લેખમાં ઉપસ્થિત કરું છું.

પળજોસવણાકમ્પ (સુત ૧૨૧)માં મહાવીરસ્વામીના ૪૨ વર્ષાવાસ પૈકી કેટલાં કયાં થયાં તેનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉલ્લેખમાં નગરોનાં નામ જે ક્રમે રજૂ કરાયાં છે તે સકારણુ હોય તો તે શાને આભારી છે એ જાણવું બાકી રહે છે. એ નામો વર્ષાવાસોની સંખ્યાને કે વર્ષાવાસનાં સ્થળોના અંતરને લક્ષ્યમાં રાખીને કે જે ક્રમે વર્ષાવાસો કરાયાં તે ક્રમને ઉદ્દેશીને તો યોજનાં નથી. એ અકારાદિ, ક્રમ જેવા સ્થૂળ વર્ગીકરણને પણ લક્ષીને રજૂ થયાં નથી. તો આ આખત વિશેષજ્ઞો પ્રકાશ પાડવા કૃપા કરશે ?

પળજોસવણાકમ્પની ‘શ્રીકલ્પસુત્ર’ એ નામથી ઈ. સ. ૧૯૧૪માં દે. લા. જી. પુ. સંસ્થા તરફથી પ્રકાશિત ‘આવૃત્તિ (પત્ર ૩૩ આ-૩૪ અ)માં નગરોનાં નામ અને એને અંગેના વર્ષાવાસની સંખ્યા દર્શાવાયાં છે. એ હું અહીં એ નગરોનાં સંસ્કૃત નામ પૂર્વક રજૂ કરું છું:—

નગર	સંખ્યા
અદિયગામ (અસ્થિક ગ્રામ)	૧
ચંપા (ચંપા) અને પિટ્ટચંપા (પૃથ્થ ચંપા)	૩
વેસાલી (વૈશાલી નગરી તેમજ વાણિયગામ (વાણિજ્યગ્રામ)	૧૨
રાયગિહ (રાજગૃહ) અને નાલંદા (નાલંદા)	૧૪
મિહિલા (મિથિલા)	૬
ભદ્રિયા (ભદ્રિકા)	૨
આલંભિયા (આલંભિકા)	૧
સાવત્થી (શ્રાવસ્તી)	૧
પણિયભૂમિ (પ્રણિતભૂમિ)	૧
પાવા મળિજમા (પાપા મધ્યમા)	૧

આમ ૪૨ વર્ષાવાસ વિષે જે માહિતી મળે છે તેમાં ચંપા અને પૃથ્થચંપાનો, વૈશાલી એને વાણિજ્યગ્રામનો તેમજ રાજગૃહ અને નાલંદાનો ભેગો ઉલ્લેખ છે, અર્થાત્ આમ જે છ સ્થળો ગણાવાયાં છે તે પ્રત્યેકનાં વર્ષાવાસ ભિન્ન ભિન્ન દર્શાવાયાં નથી. તો આનું કારણ શું ? આનો ઉત્તર મને એમ લાસે છે કે આ ભેગો ઉલ્લેખ નિકટતાને આભારી છે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહું તો પૃથ્થચંપા એ ચંપાનું એની પશ્ચિમે આવેલું ઉપનગર યાને શાખાપુર (suburb) હતું.

અંક : ૧૧]

વીર-વર્ધમાનસ્વામીનાં વર્ષાવાસ

[૧૬૯

એવી રીતે નાલંદા એ રાજગૃહનું ઉપનગર હતું. વાણિજ્યગ્રામ એ વૈશાલીની પાસે 'ગંડકી' નદીના દક્ષિણ કિનારે આવેલું વેપારનું સમૃદ્ધ મથક હતું. 'શ્રમણુ ભગવાન્ મહાવીર' પૃ. ૩૮૭) માં આ વાણિજ્યગ્રામ તે અસાડપટ્ટીની સમીપ આવેલું બનિયા ગામ જ હોઈ શકે એમ કહ્યું છે.

પ્રણિતભૂમિને અનાર્ય દેશ કહ્યો છે. કેટલાક ગ્રંથોમાં પશ્ચિમભૂમિને બદલે લાઠ દેશનો અને એનો વજ્રભૂમિ શુદ્ધભૂમિ નામના પ્રદેશોનો ઉલ્લેખ જોવાય છે. એવી રીતે આલંબિયાને બદલે આલંબિયાનો ઉલ્લેખ ધણે સ્થળે જોવાય છે અને એ સમુચિત જણાય છે એટલે હવે વર્ષાવાસ ગણાવતાં હું 'આલંબિકા' એવો નિર્દેશ કરીશ.

અસ્થિક ગ્રામને પહેલાં 'વર્ધમાન' કહેતા હતા એમ આવસ્સસય (ભાગ ૧, પત્ર ૨૭૨) વગેરે જ્ઞેન ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખ છે. ડૉ. વિમલચરણ લો. (law) વિપરીત માન્યતા ધરાવે છે, એમ એમણે સ્વેલા Mahavira: His Life and Teachings (પૃ. ૩૩) જોતાં જણાય છે. એઓ એમ કહે છે કે અસ્થિક ગ્રામનું કાલાંતરે 'વર્ધમાન' નામ પડ્યું છે એમ કહેવું કદાચ વધારે સાચું ગણાય. આ પુસ્તક (પૃ. ૩૨)માં પન્નજોસવણુકપમાં વર્ષાવાસો જે કંઈ ગણવાયાં છે તે ક્રમે એ થયાં હોવાનો ઉલ્લેખ છે, પણ એ ભ્રાંત છે. આ ભ્રાંતિ પહેલું અને છેલ્લું નામ કમસરનાં હોવાનું જ્ઞેઈને થયેલી છે.

અહીં એ વાત ઉમેરીશ કે "દૂઈજ્જત"ના નામથી એળખાવતા તાપસોના કુળપતિનો મોરાક સંનિવેશમાં આશ્રમ હતો. એ કુળપતિ મહાવીરસ્વામીના પિતાનો મિત્ર અને પરિચિત હતો. એણે વર્ષાવાસ માટે મહાવીરસ્વામીને આમંત્રણ આપ્યું હતું અને મહાવીરસ્વામીએ હા પાડી હતી અને એ મુજબ એઓ અહીં આગ્યા પણ હતા. પરંતુ એ કુળપતિએ ઝૂંપડીની સંભાળ લેવાની વાત કરી તે મહાવીરસ્વામીને એમની સાધનામાં બાધક જણાતાં એઓ, વર્ષાકાળના પંદર દિવસ વ્યતીત થઈ ગયેલા હોવા છતાં મોરાકથી ચાલીનીકળ્યા અને અસ્થિક-ગ્રામમાં વર્ષાવાસ પૂર્ણ કર્યો. આમ અસ્થિકગ્રામમાં એઓ ચાતુર્માસાથે વિશેષ રહ્યા એથી મોરાકનો ઉલ્લેખ જતો કરાયો લાગે છે અને હું પણ એમ જ કરું છું. હવે હું વર્ષાવાસનાં સ્થળનાં નામ અકારાદિ ક્રમે આપું છું :

સ્થળ	વર્ષાવાસનો ક્રમાંક	વર્ષાવાસની કુલ-સંખ્યા
અસ્થિક ગ્રામ	૧	૧
આલંબિકા	૭	૧
ચંપા	૩, ૧૨	૨
નાલંદા	૨, ૩૪, ૩૮	૩
પાપા (મધ્યમાં)	૪૨	૧
પૃષ્ઠ ચંપા	૪	૧
પ્રણિત ભૂમિ	૯	૧
ભદ્રિકા	૫, ૬	૨
મિથિલા	૧૪, ૨૬, ૨૭, ૩૬, ૩૯, ૪૦	૬
રાજગૃહ	૮, ૧૩, ૧૬, ૧૮, ૧૯, ૨૨, ૨૪, ૨૯, ૩૩, ૩૭, ૪૧	૧૧
વાણિજ્યગ્રામ	૧૫, ૧૭, ૨૧, ૨૩, ૨૯, ૩૦	૬
વૈશાલી	૧૧, ૧૪, ૨૦, ૩૧, ૩૨, ૩૫	૬
આવસ્તી	૧૦	૧

૪૨

૨૦૦]

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

આમ એકંદર તેર સ્થળે વર્ષોવાસ કરાયા છે. તેમાં સૌથી વધારે રાજગૃહમાં છે. આ તેર સ્થળો પૈકી ત્રણ વિષે મેં અંગુલીનિર્દેશ કર્યો છે એટલે ખાસ કરીને બાકીનાં દસ સ્થળોનો હું સક્ષિપ્ત પરિચય આપું છું અને એ માટે અત્યારે તો નિમ્નલિખિત ત્રણ જ પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરું છું:—

(૧) શ્રમણ ભગવાન મહાવીર (વિહાર સ્થલ-નામ-કોષ, પૃ. ૩૫૩-૩૬૮)

(૨) ડૉ. જગદીશચન્દ્ર જૈન કૃત “Life in Ancient India as depicted in the Jain Canons” (પ્ર. ૪, ભૌગોલિક કોશ પૃ. ૨૬૩-૩૬૬)

(૩) ડૉ. લોકેશ્વર Mahavira : His Life and Teachings (પૃ. ૩૨-૩૬)

અસ્થિક ગ્રામ—આ ‘વિદેહ’ જનપદમાં આવેલું હતું અને ‘વેગવતી’ નદી એની પાસે વહેતી હતી. મહાવીરસ્વામી મોરાક સન્નિવેશથી આ અસ્થિક ગામમાં આવ્યા હતા અને અહીંથી એઓ મોરાક થઈ વાચાલા પધાર્યા હતા.

M L T (પૃ. ૩૩)માં કહ્યું છે કે અસ્થિકગ્રામ તે વૈશાલીથી પાવા જતાં જે હસ્થિકગામ આવે છે તે છે.

લોકોનાં હાડકાં ઉપર ગામ બંધાયેલું હોવાથી એનું ‘અસ્થિક ગ્રામ’ નામ પડ્યાની જૈન પરંપરા છે.

આલભિકા (આલભિકા)—શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૫૫)માં કહ્યું છે કે આલભિકા અને આલભિકા એ એક જ સ્થાનનાં બે નામ હોવાનો સંભવ છે. આલભિકા તે ઇટાવાથી વીસ માઈલ ઈશાન (ઉત્તર-પૂર્વ) ખૂણામાં આવેલું પ્રાચીન નગર હોવાનું કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે, પણ ‘કાશી’ રાષ્ટ્રમાંની એક પ્રસિદ્ધ નગરી હતી એમ જૈન લેખ જ્ઞેતાં જણાય છે. આલભિકા એ રાજગૃહથી વારાણસી જતાં વચમાં આવતી નગરી હતી. રાજગૃહથી વારાણસી જતાં તેમજ વારાણસીથી રાજગૃહ જતાં વચમાં મહાવીરસ્વામી આ નગરીમાં મુકામ કરતા હતા.

L A I (પૃ. ૨૬૫)માં કહ્યું છે કે આલભિકાથી મહાવીરસ્વામી કુંડાક સન્નિવેશ ગયા હતા. એક વેળા એઓ વાણિજ્યગ્રામથી આલભિકા આવ્યા હતા અને શ્રાવસ્તી ગયા હતા.

બૌદ્ધ સાહિત્યમાં આલભિકાનો ‘આલવી’ તરીકે ઉલ્લેખ છે અને એ શ્રાવસ્તીથી ત્રીસ યોજને આવેલી નગરી હતી અને મહર્ષિ યુદ્ધે અહીં ચાતુર્માસ માટે નિવાસ કર્યો હતો.

ચંપા—જૈન આગમમાં જે રૂપા ચાર્ધ દેશ ગણાવ્યા છે તેમાં ‘અંગ’નો પણ ઉલ્લેખ છે. એની રાજધાની ચંપા હતી. મહાવીરસ્વામીના જીવનના પૂર્વ ભાગમાં ચંપામાં જિતશત્રુ અને હત્ત નામે રાજ્યોનું રાજ્ય હતું, જ્યારે એમની ઉત્તરાવસ્થામાં કોણિકનું (અન્ગતશત્રુનું) રાજ્ય હતું.

શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૬૬) પ્રમાણે ચંપા પટનાથી પૂર્વમાં—કંઈક દક્ષિણમાં લગભગ સો કોસ ઉપર આવેલી હતી. આજકાલ એને ‘ચંપાનાલા’ કહે છે, અને એ સ્થાન ભાગલપુરથી ત્રણ માઈલ દૂર પશ્ચિમમાં છે.

L A I (પૃ. ૨૭૫)માં કહ્યું છે કે ભગવતી (સયગ પ) પ્રમાણે આ આગમના પાંચમા સયગના પહેલા અને દસમા ઉદ્દેસગની પ્રરૂપણા મહાવીરસ્વામીએ ચંપામાં કરી હતી. વિશેષમાં અહીં કહ્યું છે કે ચંપાનું ખરું સ્થળ ભાગલપુર પાસે આવેલાં બે ગામ નામે ચંપાનગર અને ચંપાપુર હોવાનો સંભવ છે.

અંક : ૧૧]

વીર-વર્ધમાનસ્વામીનાં વર્ષાવાસ

[૨૦૧]

M L T (પૃ. ૩૩)માં કહ્યું છે કે એક 'પાલિ' જાતકમાં કાલ-ચંપાને ઉલ્લેખ છે.

પાપા (મધ્યમા)—શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૭૫)માં કહ્યું છે કે રપાા આર્ય દેશોમાં જે 'ભગિ' દેશને ઉલ્લેખ છે, તેની રાજધાની પાપા હતી. એ દેશ 'પારસનાથ' પહાડની આસપાસની ભૂમિમાં ફેલાયેલો હતો. કેટલાક પાપાને 'મલય' દેશની રાજધાની ગણે છે તે ભૂલ છે અને એ ભૂલ મલ્લ અને મલયને એક ગણવાની ભૂલનું પરિણામ છે, એમ અહીં કહ્યું છે.

આ પાપા ઉપરાંત બીજી એક પાપા (પાવા) છે. એ કોશલથી ઈશાનમાં કુશીનારા તરફ મલ્લ રાજ્યની રાજધાની હતી. કેટલાકના મતે, આધુનિક પડરૌના કે જે કાસિયાથી બાર માઈલ દૂર અને ગૌરખપુરથી આશરે પચ્ચીસ માઈલ દૂર છે તે આ પાપા (પાવા) છે તો કેટલાક ગૌરખપુર જિલ્લામાંના પડરૌનાની પાસે આવેલા પપઉર ગામને પ્રાચીન પાવાપુર માને છે.

આ બંને પાપાની વચ્ચે 'મધ્યમા પાપા' આવેલી હતી, અને એ 'મગધ' જનપદમાં હતી. પહેલી પાપા આ મધ્યમા પાપાથી અગ્નિ કોણમાં અને બીજી વાયવ્ય કોણમાં અને તે પણ લગભગ સરખે અંતરે આવેલી હતી. આથી તો આને 'મધ્યમા પાપા' કહે છે. આજે પણ બિહાર નગરથી ત્રણ કોશ ઉપર દક્ષિણમાં આવેલી પાવા જૈનોનું તીર્થધામ છે.

L A I (પૃ. ૩૨૧)માં ભગિને બદલે 'ભંગ'ને રપાા આર્ય દેશમાંનો એક દેશ કહ્યો છે. વિશેષમાં અહીં એવો ઉલ્લેખ છે કે **મહાભારત** (૨-૩૧-૧૧)માં 'ભંગ'નો ઉલ્લેખ છે એમાં હઝારીબાગ અને માનભૂમ જિલ્લાનો સમાવેશ થતો હતો.

પ્રણિતભૂમિ—L A I (પૃ. ૩૨૦)માં કહ્યું છે કે આ પશ્ચિમભૂમિ 'રાઠ' દેશના એક વિભાગ નામે વધરભૂમિમાં આવેલું એક સ્થળ છે, પણ એ ક્યું તે નક્કી કરાયું નથી. રાઠ એટલે લાઠ.

શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૮૫)માં એવો ઉલ્લેખ છે કે, મુર્શીદાબાદની આસપાસના પશ્ચિમ બંગાળને પહેલાં 'રાઠ' કહેતા હતા અને કોટિવર્ષ નગરની રાજધાની ગણાતું હતું. રપાા આર્ય દેશોમાં રાઠનો ઉલ્લેખ છે. **જયંતીકોશ**માં રાઠનું બીજું નામ 'સુહન' હોવાનું લખ્યું છે, પણ જૈન સૂત્રોમાં તો એ ખેને લિન્ન ગણ્યા છે.

ભદ્રિકા—આ 'અંગ' દેશની એક સુપ્રસિદ્ધ નગરી હતી. શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૭૬-૩૮૦) પ્રમાણે ભાગલપુરથી દક્ષિણે આઠ માઈલ ઉપર આવેલું સ્થાન તે જ પ્રાચીન ભદ્રિકા કે ભદ્રિકા નગરી હોવી જોઈએ, કેટલાક મુગેરને ભદ્રિકા ગણે છે.

L A I (પૃ. ૨૭૨)માં કહ્યું છે કે પૂર્ણકલશથી કદલીઆમ જતાં તેમ જ શાલિશીર્ષથી મગધ જતાં મહાવીરસ્વામી ભદ્રિકામાં પધાર્યા હતા. રાહુલ સાંકૃત્યાયનના મતે આ નગરી તે મોંગ્હીર (Monghyr) છે.

મિથિલા—આ રપાા આર્ય દેશો પૈકી વિદેહની રાજધાની હતી. જે કે મહાવીરસ્વામીના સમયમાં તો વૈશાલી એ વિદેહની રાજધાની હતી અને મિથિલા એક સમૃદ્ધ નગરી હતી. એ સમયે અહીં જનક નામનો રાજા હતો. એ જનક તે 'જનક' વંશનો કોઈ ક્ષત્રિય હશે એમ શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૮૩)માં કહ્યું છે. વિશેષમાં અહીં કહ્યું છે કે સીતામઢીની પાસે આવેલી 'મુહિલા' તે જ પ્રાચીન મિથિલા છે. વૈશાલીથી મિથિલા ઈશાન કોણમાં ૪૮ માઈલ ઉપર આવેલી હતી. કેટલાક સીતામઢીને જ મિથિલા ગણે છે તો કેટલાક જનકપુરને.

૨૦૨]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

L A I (પૃ. ૩૧૪) માં કહ્યું છે કે, રામાયણમાં મિથિલાને જનકપુરી કહી છે. નેપાલની સરહદમાં કે જેની ઉત્તરે મુગ્ધકપુર અને દરભંગા જિલ્લાઓ મળે છે ત્યાં જે જનકપુર નામનું નાનું નગર છે તે પ્રાચીન મિથિલા હોવાનું મનાય છે.

રાજગૃહ—નરેશ્વર શ્રેણિક (મિંબિસાર) ના સમયમાં આ ' મગધ ' દેશની રાજધાનીનું શહેર હતું. કાણુ (ડા. ૧૦) માં જે દસ રાજધાની ગણાવી તે પૈકી આ એક છે. શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૮૫) માં કહ્યું છે કે રાજગૃહમાં મહાવીરસ્વામી ૨૦૦ કરતાં વધારે વાર સમોસર્થા હતા. આજ કાલ રાજગૃહને ' રાજગિર ' તરીકે ઓળખાવાય છે. અને એની પાસે ' મોહાગિરિ ' પર્વતમાળાના વૈભારગિરિ, વિપુલાચલ ઇત્યાદિ નામના પાંચ પર્વતો આવેલા છે. રાજગિર ખિહાર પ્રાંતમાં પટનાથી અગ્નિ કોણમાં અને ગયાથી ઈશાન કોણમાં આવેલું છે.

L A I (પૃ. ૩૨૭) માં એ ઉલ્લેખ છે કે, એમ કહેવાય છે કે ક્ષિતિપ્રતિષ્ઠિત નાશ પામતાં ચણકપુર સ્થપાયું અને એનો નાશ થતાં ઋષભપુર અને એનો નાશ થતાં કુશાગ્રપુર અને અંતે રાજગૃહ સ્થપાયું.

વિશેષમાં રાજગૃહને ' ગિરિવજ ' કહે છે, કેમકે એની આસપાસ પાંડવ, ગિજ્ઞકૂટ (ગૃહ કૂટ), વૈભાર, ઋષિગિરિ અને વૈપુલ એ પાંચ પર્વતો આવેલા છે. મહાભારત (૨-૨૧-૨) માં આ પાંચ પર્વતોનાં નામ નીચે મુજબ છે:—વૈભાર, વારાહ, વૃષભ, ઋષિગિરિ અને ચૈત્યક.

આ રાજગૃહ એના ઝરાઓ માટે સુવિખ્યાત છે. જુઓ કર્પના ભાસની ગા. ૩૪૨૯ની વૃત્તિ (ખંડ ૪, પૃ. ૯૫૯).

નાલંદા રાજગૃહની ઈશાન કોણમાં હતું. બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં નાલંદા રાજગૃહથી એક યોજન દૂર હોવાનો ઉલ્લેખ છે. પટણા જિલ્લામાં આવેલા રાજગિરથી સાત માઈલ દૂર વાયવ્ય કોણમાં આવેલું બરગાવ (Bargaon) તે રાજગૃહ હોવાનું મનાય છે.

વૈશાલી—શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૮૯-૩૯૦) માં કહ્યું છે કે, મહાવીરસ્વામીના સમયમાં ' વિદેહ ' દેશની રાજધાની જે વૈશાલી હતી તે મુગ્ધકપુર જિલ્લાનું ખેસાદપટ્ટી ગામ છે, અને નકશા પ્રમાણે વૈશાલી ચંપાના વાયવ્ય-કોણમાં સાડાબાર માઈલને અંતરે અને રાજગૃહથી આશરે ઉત્તરમાં સત્તર માઈલ દૂર છે.

L A I (પૃ. ૩૫૪) માં કહ્યું છે કે અંબપાલી ગણિકાએ વૈશાલીને સમૃદ્ધ બનાવવામાં મોટો ફાળો આપ્યો હતો. વિશેષમાં વૈશાલીએ ખિહાર પ્રાંતના મુગ્ધકપુર જિલ્લામાં આવેલું બસરહ (Basarh) છે.

શ્રાવસ્તી—જૈન સૂત્રોમાં કહેલા ૨૫૫ આર્યદેશમાંના ' કુણાલ ' દેશની રાજધાનીનું નામ શ્રાવસ્તી હતું પરંતુ મહાવીરસ્વામીના સમયમાં એ ઉત્તર કાશ્યપની રાજધાની હતી. એમ શ્ર. ભ. મ. (પૃ. ૩૯૧) માં કહ્યું છે. વિશેષમાં આધુનિક સંશોધકના મતે, ગોંડા જિલ્લાના અઠૌનાથી પૂર્વમાં પાંચ માઈલે અને બલરામપુરથી પશ્ચિમે બાર માઈલ ઉપર આવેલી ' રાપતી ' નદીના દક્ષિણ કિનારા ઉપર જે સફેટમહેટ સ્થાન છે તે આ શ્રાવસ્તીના અવશેષરૂપ છે :

L A I (પૃ. ૩૩૨) માં આ જ વાત છે, જે કે અહીં સફેટ-મહેટ એવો ઉલ્લેખ છે.

અંતમાં હું એ ઉમેરીશ કે L A I (પૃ. ૨૫૨) ની સામે મહાવીરસ્વામીના સમયનો- ડો. જૈનના મતે ઈ. સ. પૂર્વ ૫૦૦ ના સમયનો ભારતવર્ષનો નકશો છે. એમાં ઉપર્યુક્ત સ્થળો દર્શાવાયાં છે, પણ એ બરાબર છે કે કેમ તેની ચકાસણી કરવી બાકી રહે છે.

જૈન ઇતિહાસમાં

ધારા ન ગ રી

લેખક : શ્રીયુત અગરચંદ્ર નાહટા

[ગતાંકથી પૂર્ણ]

આ વચ્ચેના કેટલાયે ધીજી ઉલ્લેખો પણ મળે છે, જેની ચર્ચા કરી લેવી અહીં આવશ્યક છે. ‘સંમતિતક’ના ટીકાકાર શ્રી અભયદેવસૂરિના શિષ્ય શ્રી ધનેશ્વરસૂરિએ ધારાધિપતિ મુંજની સભામાં વિજ્ય મેળવ્યો હતો.

શ્રીધર્મધોષસૂરિના શિષ્ય શ્રીસમુદ્રધોષે ધારાના નરવર્મરાજની રાજસભામાં પોતાની પ્રતિભા ખતાવી હતી :—

“યો માલ્લવોપાત્તવિશિષ્ટતર્કવિદ્યાનવધો પ્રશમપ્રધાનઃ ।

વિદ્વજ્જનામિશ્રિતપાદપદ્મઃ, કેષાં ન વિદ્યાગુરુતામધત્ત ॥

ધારાયાં નરવર્મેદેવનૃપતિશ્રીગોહદક્ષમાપતિં, શ્રોમદ્સિદ્ધપતિં ચ ગુર્જરપુરે વિદ્વજ્જને સાક્ષિણિ ।

સ્વૈર્યો રજ્જયતિ સ્મ સદ્ગુણગણૈર્વિદ્યામવિદ્યાશયો, લઘ્વિઃ પ્રાક્તનગૌતમાદિગણમૃત્સંવાદિનીર્ધારિયન્ ॥

સં. ૧૨૩૨ માં ધારાનગરીના આઞ્ઠદેવના પુત્ર નરપતિએ ‘નરપતિજયચર્યા’ નામક સ્વરોદય અને શકુન સંબંધી ગ્રંથ બનાવ્યો.

સં. ૧૨૫૪ માં જિનપતિસૂરિએ ધારાના શાંતિનાથ દેવગૃહમાં વિધિ પ્રવર્તિત કરી—

“સં૦ ૧૨૫૪ શ્રીધારાયાં શ્રીશાંતિનાથદેવગૃહે વિધિઃ પ્રવર્તિતઃ ॥”

સં. ૧૨૬૫માં શ્રીસુમતિગણિએ ધારા અને નાલછાથી વિહાર કરતાં ‘ગણધર-સાર્ધ-શતક-સુહૃદ્વૃત્તિ’ ની પૂર્ણાહુતિ મંડપદુર્ગ (માંડવ)માં કરી, જેની તાડપત્રીય પ્રતિ જેસલમેરના જુહૃદ્ ગાનભંડારમાં છે. તેની ખુબ્બિકા આ પ્રકારે છે:—

“સં૦ ૧૨૯૫ વર્ષે શ્રીધારાપુરી—નલકચ્છકાદિકૃતવિહારક્રમેણ સુમતિગણિના શ્રી-મંડપદુર્ગે વૃત્તિરિયં સમર્થિતેતિ ॥”

૧૪ મી શતાબ્દીના પ્રારંભમાં માંડવગઢના ધનિક શ્રીપેથડશાહે ભારતનાં વિભિન્ન સ્થાનોમાં ૮૪ જૈનમંદિરો બનાવ્યાં હતાં; તેમાં ધારાનગરીમાં જૈનમંદિર નિર્માણ કરાવ્યાનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે.

‘વાદિદેવસૂરિપ્રખંધ’ અનુસાર તેમણે ધારાના ધરણીધર પંડિતને વાદમાં પરાજિત કર્યો હતો.

૧૪ મી શતાબ્દી સુધીના ઉલ્લેખોની ચર્ચા ઉપર કરવામાં આવી છે. ૧૫ મી શતાબ્દીનો કોઈ મહત્ત્વપૂર્ણ ઉલ્લેખ જણાવવામાં આવ્યો નથી. પરંતુ ૧૬ મી શતાબ્દીના પ્રારંભની એક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રશસ્તિ અમારા સંગ્રહમાં છે, જેનો સાર આ પ્રકારે છે:—

આ પ્રશસ્તિ એક સ્વર્ણાક્ષરી સચિત્ર કલ્પસૂત્રની પ્રતિલખાવનારની છે; (જે આ માસિકના ચાલુ વર્ષના અંક : ૬ માં પ્રગટ કરવામાં આવી છે.) ૨૮ શ્લોકોમાં ૧૬ મી શતાબ્દીના સુપ્રસિદ્ધ ભાષા-આલાવબોધના લેખક મેરસુંદર મુનિએ આની રચના કરી છે. એ મુજબ માલવમંડલની ધારાનગરીના નિવાસી પર્વત અને આંબા નામના સંઘના બે મુખ્ય જૈન

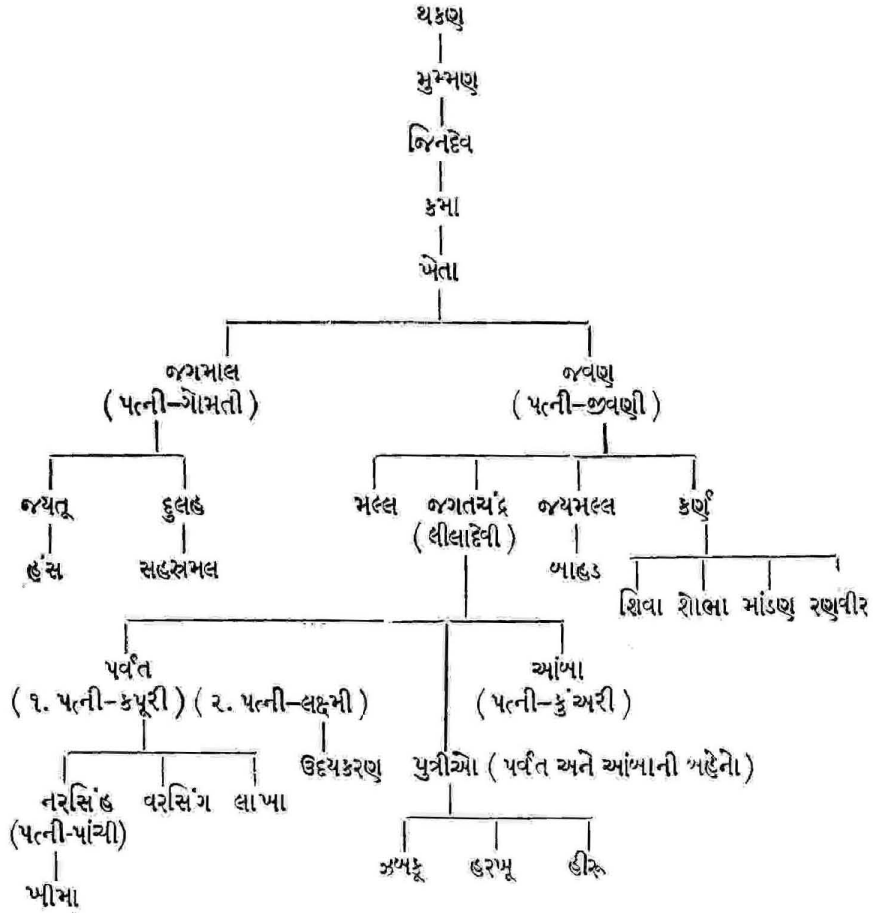
૨૦૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

આવકાએ આ સ્વર્ણક્ષીરીની વિશિષ્ટ પ્રતિ લખાવી હતી. તેમણે ખીજ પણુ લગભગ એક લાખ શ્લોકપ્રમાણુ ત્રથો લખાવ્યા હતા. જૈન ચૈત્ય પ્રતિમા-પ્રતિષ્ઠા અને તીર્થયાત્રાદિમાં ધણું એક દ્રવ્ય ખર્ચ કરીને જૈન શાસનની પ્રભાવના કરી હતી. સં. ૧૫૧૨ માં આ પ્રતિ ખરનર-ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી લખાવવામાં આવી હતી. પર્વત અને આંખા શ્રીમાલવંશના બહુકટાગોત્રીય હતા. તેમનું વંશવૃક્ષ પ્રશસ્તિ અનુસાર આ પ્રકારે બને છે :—

શ્રીમાલ બહુકટા ગોત્રીય

સ્વર્ણક્ષીરી સચિત્ર પ્રતિ લખાવવામાં સેંકડો રૂપિયાનો ખર્ચ થાય છે. આથી પર્વત અને આંખા આ નગરના સારા સમૃદ્ધ વ્યક્તિઓ પ્રતીત થાય છે. એમના પૂર્વજ જવણુ શત્રુંજયનો ત્રણ વાર સંઘ કાઢીને ધણું ધન સુકૃતમાં લગાવ્યું હતું. આ પ્રકારે જગતચંદ્રની પત્ની લીલાદેવીએ પણ શત્રુંજય અને ગિરનારની ત્રણ વાર યાત્રા કરી હતી અને સાત ક્ષેત્રોમાં ધણું ધન ખર્ચ્યું હતું.

આ પછીનો કોઈ મહત્વપૂર્ણ ઉલ્લેખ હજી સુધી ધ્યાનમાં આવ્યો નથી.

*

અંક : ૧૧]

જૈન ઇતિહાસમાં ધારાનગરી

[૨૦૪

ધારાનગરીમાં શાંતિનાથ વગેરેનાં કેટલાયે જિનમંદિરો હતાં. એ સંબંધી અમને વધુ જાણ નથી કે ત્યાં કેટલાં જૈન મંદિરો હતાં અને પ્રાચીન મંદિરોનો કયારે વિનાશ થયો. 'મધ્યપ્રાંત, મધ્યભારત તથા રાજપૂતાને કે પ્રાચીન જૈન સ્મારક' અને 'ચતીન્દ્રવિહાર દિગ્દર્શન' ભા. ૪ થી વિદિત થાય છે કે, સને ૧૪૦૫ માં જૈન મંદિરોને તોડી નાખી, દિલાવરખાંચે લાટ મરિજદ બનાવી.

વર્તમાનમાં અહીં એ સ્વેતાંચર જૈન મંદિરો છે. એક બનિયાવાડીમાં છે, તે પ્રાચીન છે અને ખીજું સદર બજારમાં શિખરબદ્ધ છે તે નવું બનેલું છે. પહેલું મંદિર શ્રીઆદિનાથ અને ખીજું મંદિર શ્રીપાર્શ્વનાથ ભગવાનનું છે. પહેલા મંદિરમાં—શ્રીઆદિનાથ મંદિરમાં ૭૫ ધાતુમય પ્રતિમાઓ અને કેટલીક પાષાણ પ્રતિમાઓ પણ છે. મૂળનાયકની પ્રતિમા સં. ૧૨૦૩ માં પ્રતિક્ષિત કરેલી છે. સં. ૧૩૨૮, સં. ૧૩૬૨ અને સં. ૧૫૪૭ ની સાલની ખીજ પ્રતિમાઓ છે.

જૈન ઇતિહાસ સાથે સંબંધ રાખતા ધારાનગરીના ચથારાત ઉલ્લેખો પછી હવે જૈન ગ્રંથોમાં ધારાનગરીના ઉત્થાન અને પતનની જે હકીકતો મળે છે, તેનો પણ સંક્ષિપ્ત પરિચય આપી દેવો ઉચિત છે.

ગુજરાત અને માળવા

મધ્યકાળથી સ્વેતાંચર જૈન સંપ્રદાયનાં સૌથી અધિક પ્રચારકેદ્રો રાજસ્થાન અને ગુજરાતમાં હતાં. ૯ મી શતાબ્દની આસપાસ શ્રીમાલનગરથી ધણા જૈનોનું ગુજરાત તરફ પ્રયાણ શરૂ થયું અને પાટણની દિવસે દિવસે ઉન્નતિ થવા લાગી. ગુજરાતની રાજધાની અણુ-હિલપુરપાટણના સ્થાપક વનરાજ ચાવડા પર જૈનાચાર્ય શીલગુણસુરિનો ભારે ઉપકાર હતો. પરિણામે ગુજરાતના રાજાઓની સાથે જૈનાચાર્ય અને શ્રાવકોનો સંબંધ વૃદ્ધિ પામ્યો. મંત્રી અને સેનાપતિ જેવા ઉચ્ચ પદો પર જૈન શ્રાવકોએ લાંબા સમય સુધી ગુજરાતની સમૃદ્ધિ વધારવાનો ભારે પ્રયત્ન કર્યો. ખીજ તરફ ગુજરાતના રાજાઓ પર જૈનાચાર્યોની વિદ્વતા અને ચારિત્ર્યની છાપ ઘણી સારી પડી હતી. આ મધુર સંબંધના કારણે જૈન વિદ્વાનો દ્વારા રચાયેલ ઐતિહાસિક ગ્રંથો આદિ ગ્રંથોમાં ગુજરાતના ઇતિહાસની ભરપુર સામગ્રી મળે છે.

ગુજરાત અને માળવા એ સમયે ધણા સમૃદ્ધિશાળી પ્રદેશો હતા. અહીંના રાજાઓનો પ્રતાપ ધણો જ્વરો હતો. પરિણામે બંને સ્થાનોના શાસકોમાં ઈર્ષ્યા અને પ્રતિસ્પર્ધા થવી સ્વાભાવિક છે. આગળ ઉપર આ પ્રતિસ્પર્ધાએ સંઘર્ષનું રૂપ લીધું, જેનું પરિણામ ભારે ધાતક નીવડ્યું.

'પ્રબંધ ચિંતામણિ' અનુસાર ગુર્જરનરેશ વલ્લભરાજે ધારાનગરી પર ચઢાઈ કરી. તેણે કિલ્લાને ઘેરી લીધો. એ જ સમયે સં. ૧૦૬૬માં શીલીરિગથી એનું મૃત્યુ થયું. એ પછી દુર્લભરાજ, જે તેનો નાનો ભાઈ હતો તે રાજા બન્યો. સાડી અગિયાર વર્ષ સુધી રાજ્ય કર્યા પછી તેના પુત્ર ભીમનો રાજ્યાભિષેક કરી પોતે તીર્થપાસના માટે વારાણસી તરફ ગયો. માલવમંડલમાં પહોંચતાં ત્યાંના મહારાજા મુજે તેને અટકાવીને કહ્યું :—'છત્ર-આમરાદિ રાજ્યચિહ્નોનો પરિત્યાગ કરીને કાર્પટિક (સંન્યાસી)ની માફક આગળ જઈ શકશો; નહિતર યુદ્ધ માટે તૈયાર થાઓ.' દુર્લભરાજે આને ધાર્મિક વિદ્વ માન્યું અને તે ભીમરાજને આ અપમાનની સૂચના આપીને પોતે કાર્પટિકનો વેશ પહેરી તીર્થયાત્રા કરતાં પરલોક સીધાવ્યો.

૨૦૬]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

આ પ્રસંગથી ગુજરાત અને માળવાના રાજાઓમાં હમણે માટે વિરોધ અને સંઘર્ષની ભાવના જન્મી.

ભોજ અને ભીમનો સંઘર્ષ ચાલુ રહ્યો. ન્યારે જેણે મોકો જોયો ત્યારે તેણે આક્રમણનો પ્રયત્ન કર્યો. 'પ્રખંધચિંતામણિ'માં લખ્યું છે કે — વર્ષા ન થવાના કારણે ગુજરાતમાં ન્યારે અન્ન અને ધાસ મળવાં મુશ્કેલ બન્યાં હાલે — એવા કુસમયમાં ભોજે ગુજરાત પર આક્રમણની તૈયારી કરી. ભીમને ભારે ચિંતા થઈ, પરંતુ તેના કુશળ સાંધિવિગ્રહિક ડામરે ભારે કુશળતાથી ભોજને પ્રસન્ન કરી ગમે તે પ્રકારે એ આફત અટકાવી. બીજા વાર ફરીને ન્યારે ભીમરાજા સિંધુ દેશનો વિજય કરવામાં શેકાયો હતો ત્યારે ભોજના સેનાપતિ દિગંધર કુલચંદ્રે ગુજરાત પર આક્રમણ કર્યું.

ભોજ અને ભીમ બંને એ સમયના ભારે પ્રતાપશાળી રાજાઓ હતા. સાંધિવિગ્રહિક ડામરે ભારે ચતુરાઈથી બંનેનો મેળાપ કરાવ્યો. ભોજ અને ભીમના અનૈક પ્રસંગો 'પ્રખંધ ચિંતામણિ'માં મળે છે.

ભોજ અને કર્ણનો સંઘર્ષવૃત્તાંત પણ ઉક્ત ગ્રંથમાં મળે છે. કર્ણ અને ભીમ — એ બંનેએ મળીને ભોજ પર આક્રમણ કર્યું. એ પછી સિદ્ધરાજે તે આ સંઘર્ષને ચરમ સીમાએ પહોંચાડ્યો.

તેણે ધારાનગરીના જે નિર્દયતાથી પ્વંસ કર્યો અને સાંના રાજાને અપમાનિત કર્યો — તેની કથા અત્યંત વેદનાપૂર્ણ છે. 'પ્રખંધ ચિંતામણિ' અનુસાર સિદ્ધરાજ જ્યસિંહ જે સમયે સોમેશ્વરની યાત્રાએ ગયો હતો એ જ સમયે માલવાના જ્ઞાન્વેષી રાજા યશોવર્માએ ગુર્જર દેશમાં ઉપદ્રવ કરવા માંડ્યો. સાંતૂ મંત્રીએ કોઈ રીતે યશોવર્માનું કહેવું માનીને આ આફતથી છૂટકારો લીધો પરંતુ સિદ્ધરાજને ન્યારે આ હકીકત જાણવામાં આવી ત્યારે તેને એ વાત ખૂંચવા લાગી. પરિણામે તેણે માળવા ઉપર ચડાઈ કરી. ૧૨ વર્ષ સુધી યુદ્ધ થતું રહ્યું તોયે ન્યારે ધારાનો કિલ્લો તૂટ્યો નહીં, ત્યારે તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી કે — 'કિલ્લાને તોડ્યા વિના આજે અન્ન ગ્રહણ નહિ કરું.' સાયંકાળ થવા છતાં ન્યારે સફળતા નહીં મળી ત્યારે મંત્રીઓએ આટાની ધારાનગરી બનાવી ગમે તે રીતે પરમાર રજપૂતોને મરાવી નાખી પ્રખંધથી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ કર્યો. અંતે ભારે પ્રયત્ન પછી કોઈ ધારાનિવાસીથી એ ભેદ મળ્યો કે દક્ષિણ દરવાજા તરફથી હુમલો કરતાં કિલ્લાને તોડવાનો સંભવ શક્ય છે. ત્યારે સિદ્ધરાજે પોતાના બળવાન પટ્ટહસ્તી પર ભેરસીને દરવાજાને તોડવાનો શક્ય પ્રયત્ન કર્યો. કમાડ તો તૂટી ગયાં પરંતુ સાથોસાથ હાથીનાં હાડકાં પણ ભાંગી ગયાં. હાથી ત્યાં જ પડી ગયો. કિલ્લાને તોડીને યશોવર્માને બાંધી સિદ્ધરાજ પાટણ આવ્યો. તેણે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે યશોવર્માના હાથમાં મ્યાન વિનાતી છરી આપીને અને તેને પોતાની પાછળ ભેસાડી, તે હાથી પર સવાર થઈને, નગરમાં પ્રવેશ કરશે. મુન્બલ મંત્રીને આ રીત અનુચિત લાગી પરંતુ રાજાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ થશે એમ સમજીને તેણે તેમ કરવા દીધું.

સં. ૧૪૦૫માં શ્રીરાજશેખરસૂરિએ રચેલા 'પ્રખંધકોશ'માં 'મદનવર્માનો પ્રખંધ' છે. તેમાં આ ઘટના યશોવર્માના સ્થાને નરવર્માની સાથે સંબંધિત બતાવી છે. એ મુજબ, ધારાનગરીના ત્રિપોળિયાના લોદાનો આંગળો સોમનાથ — (આ ગ્રંથરચનાના સમય)માં વિઘ્નમાન છે. સિદ્ધરાજ જ્યસિંહે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, ધારાનરેશ નરવર્માની આમડીથી બનેલી મ્યાનમાં જ મારી તણવાર પ્રવેશ કરશે. અને એ પ્રતિજ્ઞાપૂર્તિ માટે હાથી પર આફત નરવર્માને પૃથ્વી પર

અંક : ૧૧]

નૈન ઇતિહાસમાં ધારાનગરી

[૨૦૭

પહાડી પગની એક વેંત ચામડી ઉતરાવી. એ તો એથીયે વધુ ચામડી ઉતરાવવા માટે તૈયાર થઈ ગયા હતા પરંતુ 'રાખનો વધ ન થાય' એવું નીતિવચન મંત્રીઓએ સંભળાવીને કોઈ પણ રીતે એ કાર્યને રોકી દીધું. આમ છતાં નરવર્માને લાકડાના પાંજરામાં રાખવામાં આવ્યો. આ રીતે સિદ્ધરાજ દ્વારા સમૃદ્ધિશાક્તિની ધારાનગરીનો અતિકરુણ રીતે ધ્વંસ થયો.

'પ્રખંધ ચિંતામણિ' અને 'પુરાતન પ્રખંધસંગ્રહ' આદિમાં ધારાના ઇતિહાસની ધણીએક કડીઓ સંગ્રહાયેલી છે. મુંજરાજ, ભોજરાજ અને ધનપાલ સિવાયના પણ કેટલાયે પ્રખંધો ધારાના ઇતિહાસ સાથે સંબંધ છે. ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રખંધોનો સંબંધ તો પૂર્ણરૂપે ધારાની સાથે છે જ. સિદ્ધરાજે નૈનાચાર્ય હેમચંદ્રસૂરિ દ્વારા જે વ્યાકરણ બનાવરાવ્યું, તેમાં પણ ધારાના ધ્વંસ સમયે ભોજરાજનો જે પુસ્તકભંડાર મળ્યો હતો, તેમાંથી 'ભોજ વ્યાકરણ' મળી આવ્યું તે દ્વારા નવું વ્યાકરણ ગુજરાતમાં પણ બનાવવાની પ્રેરણા મળી.

ધારાનગરી પંચારવંશીય નરેશોએ વસાવી હતી. ત્યાં આ વંશની રાજસત્તા સં. ૧૩૧૦ સુધી રહી હતી. એ પછી તો મુસલમાન સમ્રાટોને આધીન થઈ ધારાની ઉત્તરે એક નાની પહાડી પર જે કિલ્લો છે, તે સં. ૧૩૨૫માં મહમદ તખલખે બનાવ્યો હતો. જરાપુર (ધાર)ની પાસે જે માન સરોવર તળાવ છે તે બારે માસ પાણીથી ભરપુર રહે છે; તે પણ મુસલમાન સમ્રાટોએ જ બંધાવ્યું હતું. આ સમ્રાટોના શાસનકાળમાં હિંદુઓનાં અનેક પ્રાચીન સ્મારકો નષ્ટબ્રષ્ટ કરી દેવામાં આવ્યાં, પ્રાચીન મંદિરો તોડી નાખી મસ્જિદો બનાવી દેવામાં આવી અને શિલાલેખાદિ બરબાદ કરી નાખવામાં આવ્યાં. બે વર્ષ પૂર્વે ન્યારે હું ધારાનગરીમાં ગયો હતો તે સમયે જો કે હું થોડા કલાકો માટે જ રોકાયો હતો, છતાં મહારાજ ભોજની પાઠશાળા આદિ અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રાચીન સ્મારકોને મસ્જિદરૂપે જોઈને મને ભારે દુઃખ થયું. ચાર-પાંચ સ્મારકોને છોડીને અન્યારે બધાં પ્રાચીન અવશેષો પણ નષ્ટ થઈ ચૂક્યાં છે. સમૃદ્ધિશાક્તિની ધારાની આ અવસ્થા જોઈને કયા સહજ્યને દુઃખ નહિ થાય? આ રીતે આપણી અનેક પ્રાચીન નગરીઓ ધ્વસ્ત થયેલી છે. તેની કયા પણ ભારે શોમાંચક છે. પ્રાચીન ઇતિહાસના વિદ્યાર્થીઓની સામે ન્યારે તેમનો પ્રાચીન વૈભવ અને વર્તમાન વિનાશનું દ્રશ્ય ઉપસ્થિત થાય છે ત્યારે તે મર્માહત બને છે.

ધારાની પાસે જ માંડવગઢ પણ કરુણ કહાની લઈને જોઈ છે. હું ત્યાં પણ ગયો હતો. ત્યાં પણ આલીશાન મસ્જિદો અને અન્ય મંદિરો તથા મકાનોને ખાંડચેર રૂપમાં જોઈને મને ભારે પરિતાપ થયો. ૧૩ મી શતાબ્દીથી ૧૫ મી શતાબ્દી સુધીની માંડવગઢની સમૃદ્ધિ જે રીતે નૈન ગ્રંથોમાં વર્ણિત છે તેનું ચિત્ર મારી સામે ઘૂમવા લાગ્યું. ન્યાં કોઈ સમયે ૩૨ જેટલાં નૈન મંદિરો હતાં, ત્યાં એક પણ પ્રાચીન અવશેષ રહ્યું નથી એ કાળની જ બલિહારી છે.

ઉત્થાન અને પતનની આ કથા માનવ માટે એક શિખામણરૂપ છે.

દ્રાવિડિયન સંસ્કૃતિ ઉપર જૈનધર્મની અસર

લેખક : શ્રીચુત મોહનલાલ દ્વીપચંદ ચૌકસી.

‘The Literary History of India. નામક મિ. ટ્રેયરના ગ્રંથ ઉપરથી સહજ જાણી શકાય છે કે, તામિલ આદિ દક્ષિણની જે ભાષાઓ છે એમાં ઉચ્ચ વિચાર અને ધ્યેય-પ્રગલ્ભતાનાં જે દર્શન થાય છે, એ જૈનધર્મને આભારી છે. શરૂઆતમાં પશુબલિ દેવામાં, દેવી કે માતાને સંતુષ્ટ કરવા સારુ જીવોનો ધાત કરવામાં, અથવા તો પિશાચપૂજા જેવી કરણીમાં, દ્રાવિડો ધર્મ માનતા હતા પણ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મના ઉપદેશકોના સંસર્ગમાં આવ્યા પછી એ ધર્મોના ઉદાર વિચારો અને ઉમદા તત્ત્વોએ જનસમૂહમાં સુંદર છાપ ખેસાડી ઉત્તરોત્તર એનો વિસ્તાર વધતો ગયો અને અમુક કાળે જૈનધર્મ, રાષ્ટ્રધર્મ તરીકેનું અનોખું પદ પ્રાપ્ત કર્યું.

‘સિલ્હપદિકારમ્’ અને ‘મણિમેખલે’ નામક એ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથોના આધારે વિના શેક-ટોકે કહી શકાય કે, ઈ. સનના બીજા સૈકાથી તામિલ દેશમાં જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મ ઠીક ઠીક પાંગરવા માંડ્યા હતા. એ સંબંધી સંખ્યાબંધ ઉલ્લેખો એમાં સંધારાયેલા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

‘ચોલ’ અને ‘પાંડ્ય’ વંશના રાજાઓએ ‘જૈનધર્મ’ ને સારા પ્રમાણમાં આશ્રય આપેલો છે. ‘ચોલ’ રાજાઓની રાજધાની ‘કવિરિપ્પુમપદ્દિનમ્’ તથા ‘ઉરેપુર’ ‘મદુરા’ આદિ નગરોમાં જૈન મુનિરથાનો અર્થાત્ ઉપાશ્રયો કે વસતીસ્થાનો હતાં. વળી, જૈનધર્મી આર્યાઓ માટે જુદા આશ્રમો પણ હતા. જિનમંદિરોમાં અરિહંત પ્રતિમાઓની પૂજા નિયમિત થતી. ‘મણિમેખલે’માં દર્શાવાયેલી ઉપરની આખત ઉપરથી તેમજ મુનિઓ અને આર્યાઓ પણ અહીં વસતી પ્રજ્ઞમાંથી જ વૈરાગ્ય પામી થયેલાં એવી નોંધ ઉપલબ્ધ થતી હોવાથી એ પણ સહજ કલ્પી શકાય છે કે તામિલ દેશમાં વસતા નર-નારી વર્ગમાં જૈન-ધર્મના સંસ્કાર ઊંડા જામેલા હતા અને એની જડ જામવામાં સંખ્યાબંધ વર્ષો વ્યતીત થયાં હતાં. એ કાળમાં રચાયેલ અન્ય સાહિત્ય ઉપરથી પણ જોઈ શકાય છે કે રાજાઓ પરમત-સહિષ્ણુ હતા. રાજ્યધર્મ તરીકે ગમે તે ધર્મ થવાનો હોય, છતાં દેશમાં પ્રસરેલા બીજા ધર્મો પ્રત્યે તેઓની દ્રષ્ટિ સમભાવપૂર્ણ રહેતી. પ્રજા પોતાને રુચે તે ધર્મ પાળવાને સ્વતંત્ર હતી. જુદા જુદા ધર્મોનો અભ્યાસ જિજ્ઞાસાવૃત્તિથી થતો. એમાં સાંપ્રદાયિક બંધનોની ગંધ સરખી જણાતી નહીં. ઈ. સ. ની બીજી સદીથી આરંભી લગભગ અગિયારમી સદી પર્યંત આ પ્રદેશમાં જૈનધર્મ પ્રચલિત હતો. એ વાતમાં જરા પણ શંકાને સ્થાન નથી. બાકી, જેમ દરેકમાં ચડતીપડતીનો કાળ આવે છે એમ જૈનધર્મના પ્રચારમાં પણ બનવા પામ્યું હોય, એ વાત અસંભવિત ન ગણાય.

તામિલ વાહ્મયમાં જે પાંચ મહાકાવ્યો સુપ્રસિદ્ધ મનાય છે એમાંના બીજા નંબરના નાલદિયારની રચના કલ્પ રાજાના રાજ્યકાળમાં થયેલી છે. જૈનધર્મને એ રાજવી તરફનો મોટો આશ્રય હતો; કારણ કે તે વાહ્મયનો ખાસ ઉપાસક હતો. ઈ. સ. ના પાંચમા સૈકામાં

અંક : ૧૧]

દ્રાવિડિયન સંસ્કૃતિ ઉપર....

[૨૦૯

દક્ષિણમાં જૈનધર્મે પ્રખળતા પ્રાપ્ત કરી હતી, અને પાંડ્ય દેશનો રાષ્ટ્રધર્મ બન્યો હતો. ત્યાર બાદ લગભગ ત્રણસોથી ચારસો વર્ષ પર્યંત જૈનોએ ધર્મપ્રચાર અંગે ભારે પ્રયત્ન કર્યાની નોંધ પાત થાય છે. એ વેળા દક્ષિણમાં જૈનધર્મની ધ્વજા જોરથી ફરકતી હતી. જે લખાણ ઉપલબ્ધ થાય છે એ જોતાં ઈ. સ.ની ૧૧મી સદી સુધીમાં જૈનધર્મ વિરુદ્ધ કોઈ ઈતર ધર્મ આગળ આવ્યો હોય એમ જણાતું નથી. આમ છતાં સત્યને ખાતર કહેવું જોઈએ કે એનાં વિરોધી ખીજે એ પૂર્વેના દોઢસો-બસો વર્ષોમાં વવાવાં શરૂ થયાં હતાં.

“ રાજમહેદ્રીના રાજા રાજનરેન્દ્ર યાચ્યા કારકીર્દીત (ઇ. સ. ૧૦૨૨ નેતર) યા દ્વેષા-કુરાસ જોરાચી પાલ્લી ફુટત ગેલી વ યા પુઢીઠ ૩૦૦ વર્ષાત હજારો જૈનાંના બલી ઘેપયા હનકા હા વિષવૃક્ષ વાઢલા.”

કર્નાટક, તામિલ, તેલણુ ભાષા જ્યાં પ્રચલિત હતી એવા દક્ષિણના સર્વપ્રદેશમાં તેમજ મહારાષ્ટ્રમાં અને કોંકણમાં અગિયારમા સૈકાથી માંડીને આશરે બસો વર્ષોનો સમય જૈનધર્મ તેમજ જૈનો માટે ધણું વિષમ ગયો. એ વેળા જૈન સમાજને પોતાની દોહત અને માલ મિલકતનો તો ભોગ આપવો પડ્યો પણ જૈનધર્મ જેવા પોતાના પ્રાણપ્યારા ધર્મના ટેકને સાચવવા સારુ પ્રાણોની આહૂતિ સુધ્ધાં આપવાનો સમય આવ્યો. જો એ કાળે જૈનોએ સમભાવ અને વીરવ ન દાખવ્યું હોત તો જૈનધર્મ એ પ્રદેશમાં અસ્ત થઈ ગયો હોત ! પણ એ વેળા ધર્મને માટે પ્રાણ ન્યોછાવર કરવાનું દીર્ઘદર્શી સાહસ જૈનોએ દાખવ્યું. અનુયાયીઓનું સંખ્યાબળ જો કે ઓછું થયું છતાં એના સંસ્કાર કાયમ રહ્યા અને અનુયાયી વર્ગ પણ નામશેષ ન થઈ ગયો.

એ કાળે ધર્માધતાનો જે વાયુ વાયો અને એ દ્વારા જે વાતાવરણુ સર્જાયું તે ખરેખર ઈતિહાસના પાને કલંકરૂપ પ્રકરણુ છે. એના ઉપર રાજ્યવંશોમાં ચાલતી પરસ્પરની ઈર્ષા અને લોભ, એક તરફથી અંકુશરૂપ નીવડયાં અને ખીજી બાજુએ મુસલમાન આક્રમણુ-કારીઓનું આગમન થતાં સંગઠનની આવશ્યકતા સામે ડોકિયાં કરી રહી. આ જાતની વિષમ સ્થિતિ ખડી થવાથી ધાર્મિક અસહિષ્ણુતા એગળવા માંડી અને વધુ પ્રમાણમાં વણસી જતી સ્થિતિ સ્થગિત થઈ.

આ રીતે દક્ષિણના પ્રદેશમાં વર્તતી દશાનું વધુ અવલોકન આગળ ઉપર રાખી, એ સંબંધી ઘોષપાઠ રૂપે તારવણી કરીએ તો વિના અટકકે કહેવું પડશે કે ભગવંત શ્રીમહાવીર-દેવનાં ઉમદા અને ઉદાર વચનોનો અમલ કરવામાં અને એને આમ જનસમૂહમાં વિસ્તારવામાં એ કાળના શ્રમણુ તેમજ શ્રાહસંઘે પાછી પાતી નથી કરી. જો આ નજર સામેનું સાચું ચિત્ર છે તો આજે જ્યારે સર્વ પ્રકારની સાનુકૂળતા છે અને રાજકીય દ્રષ્ટિએ કોઈ જાતનું જોખમ કે અગવડ નથી ત્યારે આપણી—શ્રીમહાવીરદેવના પુત્રોની શી ફરજ હોઈ શકે ? એક તો ત્યાં દ્રષ્ટિગોચર થતો અને વિખરાયેલો મૂર્તિ-મંદિરરૂપી વારસો એકત્રિત કરી એનો વહીવટ વ્યવસ્થિત કરવારૂપ ફરજ, અને ખીજી ફરજ—જે આપણા આત્મશ્રેયકારી સાહિત્યનું, તે તે ભાષાઓમાંથી વિદ્વાનોના હાથે ભાષાંતર કરાવી વર્તમાનમાં બહુજનસાહકારી એવી અગ્રેજ તેમજ હિંદીમાં અવતરણુ કરવાની. વિશેષમાં એ સાહિત્યનું ગેટઅપ સુંદર હોવું જોઈએ અને પ્રચારની નજરે એનું મૂલ્ય જેમ અને તેમ સસ્તું હોવું ઘટે. આત્મકલ્યાણુ અને ધર્મ-પ્રભાવના માટેનો આ ધૈર્યી માર્ગ છે.

એ સખલનાઓ ખરી નથી

લેખક :—પૂજ્ય પંચાસ શ્રી. કલ્યાણવિજયજી

તા. ૨૧ મી મે ૧૯૫૫ ના “ઠ્ઠેત” પત્રમાં શ્રી. નંદલાલ યુનીલાલ સોમપુરાએ એક કોલમના એક લેખમાં જૂનાગઢના નવા જિનમંદિરના શિલ્પની કેટલીક ભૂલોનો નિર્દેશ કર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ શેરીસા, રાજગૃહ અને કલકત્તાના જિનમંદિરોનાં શિલ્પ—કામોની ભૂલોની પણ ચેતવણી આપી છે. શ્રી નંદલાલના લેખના મૂળ મુદ્દાઓ નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) કેસરી આદિ પ્રસાદોમાંનો “મંદિર પ્રાસાદ” જે જૂનાગઢમાં બનાવાયેા છે તે માત્ર બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ્વર અને સૂર્ય—આ ચાર દેવોને માટે જ હોય છે. બીજા કોઈને માટે નહિ. શ્રી તેમનાથને માટે અહીંયાં “નેમિવલ્લભ પ્રાસાદ” બનાવવો જોઈતો હતો.

(૨) આ મંદિરમાં “કુંભાથી કુંભી” હીન કરીને વાઢભંગ કર્યો છે.

(૩) આ મંદિરના હિસાબે આમાં પ્રતિક્ષિત પ્રતિમા મોટી ગણાય. આમાં ૨૭-૨૮ ઇંચથી મોટી પ્રતિમા બેસી શકતી નથી, છતાં આમાં ૩૭ ઇંચની પ્રતિમા બેસાડી છે તે ચોગ્ય નથી કયું”.

(૪) પ્રાસાદની આધષ્ટાતા દેવી પચાસજીના મધ્ય ભાગે ન કરતાં નીચે કરી છે, જે ભૂલ છે.

જૂનાગઢના નવા મંદિરના શિલ્પકામમાં ઉપર પ્રમાણે સખલનાઓ બતાવી શ્રી નંદલાલ હવે શેરીસાના પ્રાસાદ અને એ પ્રમાણે કરાતા રાજગૃહના જિનપ્રાસાદને અંગે કહે છે :—

(૫) શેરીસાના પ્રાસાદની જેમ રાજગૃહના શ્રીમુનિસુવ્રતના પ્રાસાદમાં પણ થવાનું છે. શેરીસાના મંદિરમાં બાહ્ય પદ ૬ ગજ, ૧ ઇંચનું છે, બ્યારે ગર્ભગૃહ ૬ ગજ, ૨૩ ઇંચનું છે.

(૬) ગર્ભના પદ પ્રમાણે મંડપ સ્તંભનું પદ કરવું જોઈએ, અને ગર્ભગૃહના પદ પ્રમાણે જ તોરણ સ્તંભોના વિસ્તારે કરવા.

(૭) ગર્ભગૃહ ચોરસ કરવાને બદલે વિસ્તારમાં બોધું કરીને ‘યમચુલ્લી’ નામક દોષ ઉપજાવ્યો છે.

એ પછી શ્રી નંદલાલ કલકત્તા કેનીંગ સ્ટ્રીટના મંદિરની ભૂલોને વિષે કહે છે :—

(૮) કલકત્તા કેનીંગ સ્ટ્રીટનું દહેરાસર પણ તેમણે જ કરેલ છે. કુંભી જૂનાગઢ મુજબ કરેલ છે.

(૯) બારણાની સાથે શરાનો વાઢ મેળવેલ નથી.

(૧૦) વિશેષમાં પરિકર પણ દિવાલથી આગળ બેસાડેલ છે. વિંદનરાજના સ્થાને પ્રતિમા-જીને બેસાડવાની કોશિષ કરી છે પણ પ્રયાસ અશાસ્ત્રીય થઈ ગયો છે.

(૧૧) મણિભદ્રવીરની મૂર્તિ અપસવ્ય થયેલ છે.

શ્રી. નંદલાલના આખાં લેખનો સારાંશ ઉપર પ્રમાણે છે. આમાં બતાવેલી સખલના-ઓ ખરી નથી, એ વસ્તુનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં પહેલાં અમારે એક વાતનો ખુલાસો કરી દેવો પ્રાસંગિક ગણાશે. શ્રી નંદલાલે પોતાના લેખમાં “શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી” અને

અંક : ૧૧]

એ સખલાનાઓ ખરી નથી

[૨૧૧]

‘પેઢીના શિલ્પકારો’ને યાદ કર્યો છે. આનું ‘ખરું’ રહસ્ય શું હશે એ તો શ્રી. નંદલાલ બાણે પણ આથી એટલું તો શ્વનિત થાય છે કે શ્રી. નંદલાલનું મન પેઢી તથા પેઢીના શિલ્પકારો વિષે અસંતુષ્ટ હોવું જોઈએ. અન્યથા એ લેખ લખવાને શ્રી નંદલાલને ખીણું કાઠ કરાવું ન હતું. પેઢીના શિલ્પકારોના જે જે કામોને ભૂલભરેલાં બતાવી એઓએ ટીકા કરી છે, એ જ કામો શ્રી. નંદલાલના ખીજા ભાઈઓ પણ (અને કદાચ શ્રી. નંદલાલ પણ ખાકી નહિ હોય) કરે છે, છતાં પેઢી અને પેઢીના શિલ્પકારો જ શ્રી. નંદલાલની નજરે ચઢે એનું ખીણું શું કારણ હોઈ શકે ?

એ વિષયમાં અમોએ જૂનાગઢ, શેરીસા, રાજગૃહ અને કલકત્તા કેનીંગ સ્ટ્રીટના દેરા-સરોના કામને અંગે જે કાંઈ પૂછવા જેવું હતું તે એ કામોના બાણકારો અને લાગતા-વળગતાઓને પૂછીને ખુલાસા મેળવ્યા છે એ અમારે આ સ્થળે જણાવી દેવું જોઈએ.

શ્રી. નંદલાલે બતાવેલ સખલાનાઓના અનુક્રમે ખુલાસા નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) કેશરી આદિ ૨૫ પ્રાસાદો પૈકીનો જૂનાગઢમાં નવો અનેલો “મંદિર” પ્રાસાદ ફૂલો છે, જ્યારે શ્રી નંદલાલે આપેલ—

“હરો હિરણ્યગર્ભશ્ચ, હરિર્દિનકરસ્તથા ।

एते देवाः स्थिता मेरौ, नान्येषां स कदाचन ॥ ૬૭ ॥”

આ ‘અપરાજિતપૃચ્છ’નો શ્લોક એ પ્રાસાદો પૈકીના ૨૫ માં “મેરુ” પ્રાસાદને અંગે જ લખાયેલ છે એ વાત શ્રી. નંદલાલ પોતે પણ બાણતા હતા, એથી જ એમણે આ શ્લોકમાંથી “મેરૌ” એ નામ ઉઠાડીને ત્યાં “સર્વે” શબ્દ ગોઠવ્યો છે, પણ આમ કરવાથી વાસ્તવિકતા ક્યાં સુધી છુપાવી શકાશે એનો શ્રી. નંદલાલે વિચાર કર્યો નથી. અને આ શ્લોકમાં ઘાલમેલ કરી એક સ્થાનની હકીકત વિચારપૂર્વક બીજે જોડીને શ્રી. નંદલાલે પ્રમાણિકતાને આંચ લગાડી છે.

વળી, ‘જિનો’ને માટે કહેલ પ્રાસાદો પૈકીનો જ જિનપ્રાસાદ થવો જોઈએ’ એ શ્રી. નંદલાલનું મંતવ્ય પણ ભૂલભરેલું છે. જિનપ્રાસાદો તરીકે બતાવેલ પ્રાસાદો ઉપરાંતના પણ જે પ્રાસાદો વર્જિત નથી અથવા ‘અમુક પ્રાસાદ અમુક દેવને માટે જ છે’ એવો જેને અંગે નિર્ધાર નથી એવા હજારો પ્રાસાદો શાસ્ત્રોક્ત છે, જે સર્વે સર્વ દેવોને માટે કરી શકાય છે. આજે ભારતવર્ષમાં લગભગ ચાલીસ હજાર જિનમંદિરો છે પણ આ સર્વમાં શ્રી. નંદલાલ કહે છે તેવા ‘જિનવલ્લભ’ પ્રાસાદોની સંખ્યા બસો-પાંચસોની પણ નહિ હોય. એ તેઓ બાણે છે છતાં જૂનાગઢનો પ્રાસાદ ‘નેમિવલ્લભ’ થવો જોઈતો હતો આવા આશયનું તેમનું કથન શું પેઢીને ઉપલબ્ધ ખર્ચમાં ઉતારવાની સલાહ આપવા જેવું નથી ? જૂનાગઢના આવન ભાગના તળના પ્રાસાદના મૂલ્યમાં ૨૨ ભાગના તળનો ‘નેમિવલ્લભ’ પ્રાસાદ બનાવી આપવાની શ્રી. નંદલાલ શક્તિ ધરાવતા હોય તો જણાવે. અમો એમના કામતી કહર કરીશું.

(૨) કુંભાથી કુંભી હીન કરીને પેઢીના શિલ્પકારે ઐશ્વીલંગ કર્યો નથી. પણ ઉદુપર તથા કુંભીનો વાઢ મેળવ્યો છે એ કહેવું જોઈએ. “કુંભકેન સમા કુંભી” એ નિયમના અપવાદરૂપે લખાવેલ—

“ઉદુમ્બરં તથા વક્ત્ર્યે, કુમ્ભિકાન્તં તદુચ્છ્રયઃ ।

તસ્યાર્ધેન ત્રિમાગેન, પાદોનરહિતં તથા ॥ ૯ ॥”

૨૧૨]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

આ ઉદ્ધૃત-કુંભીના વાઢમેળના નિયમને કેમ ભૂલી જાય છે? કુંભક-કુંભીના વાઢમેળે કરતાં, ઉદ્ધૃત-કુંભીનો વાઢમેળ અંતરંગ છે. જ્યાં ઉદ્ધૃત સ્વસ્થ માનનો હોય ત્યાં કુંભક-કુંભી-ઉદ્ધૃતનો વાઢ મળી જ રહે છે. પણ જ્યાં ઉદ્ધૃત અર્થ લાગે ત્રિભાગે કે ચતુર્થભાગે હીન કરાય છે ત્યાં કુંભી પણ ઉદ્ધૃતની સાથે વાઢ મેળવવા માટે તેટલા પ્રમાણમાં હીન કરવી જ પડે છે. “કુંભિકાન્તં તદુચ્ચૂયઃ ॥” આ કથનનું એ જ સ્વસ્થ છે. કુંભીની સાથે કુંભીનો વાઢ મળે યા ન મળે પણ ઉદ્ધૃતની સાથે કુંભીનો વાઢ તો મેળવવો જ જોઈએ. સ્વયંભૂ શિલ્પકારોને ઉદ્દેશીને શિલ્પશાસ્ત્રી શ્રી. નર્મદાશંકર મૂલજીભાઈ સોમપુરાએ કરેલ નીચેની ટીકાર પણ શ્રી. નંદલાલને માર્ગદર્શક થઈ પડશે એમ જાણી નીચે આપીએ છીએ.

“ઉદ્ધૃત કુંભાથી નીચે ઉતારવાનું કહેલ છે પરંતુ કેટલાક હાલના શિલ્પીઓ વગર સમજી શાખાના તલકડાથી નીચે ઉતારે છે પણ શાખાના તલકડાને નીચે ઉતારતા નથી એ ભયંકર ભૂલ કરે છે. ઉંચે કુંભાથી જોટલા અંશે નીચે ઉતાર્યો હોય એ પ્રમાણે તલકડા સ્તંભની કુંભીઓ સહિત એક સૂત્રમાં રાખવા જોઈએ.” (‘શિલ્પ રત્નાકર’ પૃ. ૧૧૨)

(૩) ૫ ગજ, ૫ ઇંચના પ્રાસાદમાં ૩૭ ઇંચની પ્રતિમા માનાધિક ગણાય નહિ. “દેવતામૂર્તિ પ્રકરણ” ના એ શ્લોકને જ શ્રી. નંદલાલે પ્રતિમા-માનનો અંતિમ સિદ્ધાન્ત માનવો જોઈએ નહિ. શાસ્ત્રમાં અધિકમાં અધિક ૯ હાથની પ્રતિમા પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠિત કરવાનો શાસ્ત્રીય લેખ છે. એ માન દેવતામૂર્તિ પ્રકરણના ઉક્ત નિયમાનુસાર મળી શકે તેમ નથી. ૫૦ હાથ સુધીના પ્રાસાદો હોય છે અને એવા પ્રાસાદોમાં પ્રતિમાઓ પણ ૫-૭-૯ હાથ સુધીની બેસે છે. ઉક્ત દેવતામૂર્તિ પ્રકરણના શ્લોકો પ્રમાણે ૫૦ હાથના પ્રાસાદની ઊભી અને બેઠી પ્રતિમાનું માન અનુક્રમે ૯૩ અને ૮૨ આંગળનું આવે છે, જે હસ્તમાને ૩ હાથ અને ૨૧ તથા ૧૦ આંગળનું થાય છે. હવે શ્રી. નંદલાલ એ કહેશે કે શાસ્ત્રોક્ત ૯ હાથની પ્રતિમાને માટે તેઓ કયા માનના નવા પ્રાસાદો નિર્માણ કરશે? ‘શિલ્પશાસ્ત્રોક્ત પ્રાસાદમાનના નિયમાનુસારે પણ ૫ ગજ, ૫ ઇંચનો પ્રાસાદ ૬૯ ઇંચની ઊંચાઈનું દ્વાર માગે છે અને ૬૯ ઇંચનું દ્વાર ૩૮૧ ઇંચની પ્રતિમા તો માગે જ છે^૧; અને તે ૭૦ ભાગની ઊંચાઈની નહિ પણ ૫૬ ભાગની ઊંચાઈની સમજવાની છે. મૂર્તિ વેચનારાઓ આજે ૭૦ ભાગની ઊંચાઈના આંગળ ગણીને મૂલ્ય વસૂલ કરે છે તેમ મિસ્ત્રીઓ પણ આજે ૭૦ ભાગની ઊંચાઈના આંગળ ગણીને

૧ ‘અપરાજિતપૃચ્છા’ સૂત્ર : ૨૦૯ માં દ્વારમાને પ્રતિમામાન આ પ્રમાણે લખ્યું છે:—

“તત્ત્વયુગ્મોદ્ભવે દ્વારે, હ્યર્ચ્યમાનં ત્રિયોદિતમ્ ।

ષટ્ચન્દ્રૌ તત્ત્વેન્દુશકા, ઝર્વાર્ચા સંસ્ક્રયયા મતા ॥૧૧॥

આસનસ્થા પૂર્વમાને, શકવિશ્વસૂર્યાશતઃ ।

સ્થિતા હ્યનર્ચા કેશાન્તે, પ્રમાણં સૂત્રતઃ સ્મૃતમ્ ॥૧૨॥”

અર્થાત્—દ્વારની ઊંચાઈના ૨૫ ભાગ કરી તેમાં ૧૬-૧૫-૧૪ ભાગ જોટલી અનુક્રમે ઉતમ, મધ્યમ, જ્ઞાન્ય માનની ઊંચાઈનો પ્રતિમા કરવી એ ઊભી પ્રતિમાનું માન છે.

આસનસ્થ પ્રતિમાની ઉતમ, મધ્યમ, જ્ઞાન્યબેદે ઊંચાઈ તેના દ્વારની ઊંચાઈના ૧૪-૧૩-૧૨ ભાગ જોટલી કરવી. બેદા આસનની પ્રતિમાની ઊંચાઈ કેશાંત પર્યન્તની કહી છે.

[અપરાજિત પૃ. સૂ. ૨૦૧ પેજ ૫૩૫]

અંક : ૧૧]

એ સખલનાઓ ખરી નથી

[૨૧૩

પ્રાસાદમાને પ્રતિમાનું માન ગણે છે, જે યથાર્થ નથી. જ્યાં જ્યાં શાસ્ત્રમાં ઊભી અથવા બેઠી પ્રતિમાનું નિરૂપણ છે ત્યાં સર્વેન ઊભી પ્રતિમાના ૧૦૮ આંગળ અને બેઠીની ઉંચાઈ ૫૬ આંગળની જ લખી છે. ઊભીનું પીઠ કે બેઠીનું મસૂરક અને બન્નેનું કેશાન્ત મસ્તક સંમિલિત ગણાતું નથી. મસૂરકના આઠ આંગળ અને લલાટ ઉપરના કેશાન્ત મસ્તકના ૬ આંગળો બેઠી પ્રતિમાને ઉંચાઈમાંથી બાહ કરતાં ૩૭ આંગળની પ્રતિમા વાસ્તવમાં ૩૧ આંગળથી પણ નાની થઈ જાય છે. આ સંબંધમાં શાસ્ત્રપ્રમાણ નીચે પ્રમાણે છે:—

“ પ્રતિમોચ્છ્રયમાને તુ, કર્તવ્યાશ્ચતુરંશકાઃ ।

તત્રાંશેષુ પ્રકુર્વાત, ચાહ્નુલાનિ ચતુર્દશ ॥ ૧૧૮ ॥

તેનાહ્નુલપ્રમાણેન, ષટ્પન્ચાશત્સમુચ્છ્રયઃ ।

વિસ્તારસ્ત્વપ્રમાણેન, કર્તવ્યઃ સર્વકામદઃ ॥ ૧૧૯ ॥ ”

અર્થાત્—બેઠી પ્રતિમાની ઉંચાઈના ચાર ભાગ કરવા, તે પ્રત્યેકના ૧૪-૧૪ આંગળ કરવા. આ આંગળના માને બેઠી પ્રતિમાની ઉંચાઈ ૫૬ આંગળની કરવી અને તેજ પ્રમાણનો એટલે કે ૫૬ આંગળનો તેનો વિસ્તાર કરવો એ શુભદાયક છે.

ઉપરના વિધાનથી સિદ્ધ થયું કે બેઠી પ્રતિમાની ઉંચાઈનું અને તેના વિસ્તાર એટલે કે પલાંડીનું એક જ માન છે. માટે બેઠી પ્રતિમાની પલાંડીના માને તેનું માન ગણીએ તોય તેની મસૂરક-કેશાન્ત મસ્તક વિનાની ઉંચાઈનું જ માન આવે છે. એટલે દ્વારના વિસ્તારમાને અથવા તે ગર્ભના ત્રીજા ભાગે પ્રતિમા કહી છે તે પલાંડીના માને જ સમજવાની છે

આ સર્વ શાસ્ત્ર પ્રમાણોથી સિદ્ધ થયું કે શ્રી. નંદલાલે પ્રતિમાના માન વિષે જે સખલના બતાવી છે તે વાસ્તવિક નથી.

(૪) પચાસનના મધ્ય ભાગે કરાતી દેવીને જેઓ “ પ્રાસાદ દેવી ” અથવા “ પ્રાસાદની અધિષ્ઠાતા દેવી ” કહે છે, તેમની પાસે કંઈ પણ શાસ્ત્રપ્રમાણ નથી. પચાસન મધ્યે કરાતાં આવાં દેવીનાં રૂપકો રૂપક માત્ર હોય છે. શાભાને માટે આવાં રૂપો કરવાં હોય તો કરી શકાય છે અને ન કરે તો પણ ચાલે છે. વાસ્તવમાં આવાં રૂપકો માટે શાસ્ત્રમાં ખાસ વિધાન નથી. આવી સ્થિતિમાં આવા રૂપકને અંગે શ્રી. નંદલાલે બતાવેલ સખલનાનો કશો અર્થ જ નથી.

(૫) શેરીસાના જ્ઞાનપ્રાસાદનો ગભારો ચોરસ નથી એ વાત સાચી છે. પણ તે શ્રી. નંદલાલના કહેવા પ્રમાણે દૈર્ઘ્યમાં નહિ પણ વિસ્તારમાં ૨૨ આંગળ અધિક કરવો પડ્યો છે, કારણ કે તેમ કર્યા વિના પ્રતિમાજનો સમાવેશ થાય તેમ ન હતો. વિસ્તારભાગે ગભારો આચત કરવાથી કોઈ દોષ ઉપજતો નથી એ વાત યા તો શ્રી. નંદલાલ સમજ્યા નથી અથવા તો તેઓ બહુ જ્ઞેષ્ઠને વિસ્તારને દૈર્ઘ્ય માની અસહોષાહ્લાવન કરે છે, જે પ્રકૃતિ સારી ગણાય નહિ.

(૬) શેરીસાના પ્રાસાદનું ગર્ભગૃહ કંઈક વિસ્તૃત છે છતાં ભિત્યન્તરે હોવાથી એનો દોષ ગણાતો નથી. એ વિષે શાસ્ત્ર કહે છે:—

“ મુસ્વમંડપસંઘાટે, યદા ભિત્યન્તરં ભવેત્ ।

ન દોષઃ સ્તમ્બપદ્મદૌ, સમેડપિ વિષમે તલે ॥ ૧ ॥ ”

૨૧૪]

શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ

[વર્ષ : ૨૦

અર્થાત્—ગર્ભગૃહની આગળના પીઠ પર અનતા મંડપાદિકના કામોમાં જો વચ્ચે ભીંતનું અંતર હોય તો થાંભલાઓ, પાટડાઓ, અથવા તલભૂમિઓમાં સમ-વિષમતા આવતી હોય તો પણ દોષ ગણાતો નથી.

એ જ વિષયમાં ‘અપરાન્વિતપૃચ્છા’કાર પણ કહે છે :—

“સમં તલં ચ વિષમં, સંઘાટો મુખમંડપઃ ।

મિત્યન્તરે યદા સ્તમ્મ—પટ્ટાદિર્નૈવ દૂષણમ્ ॥ ૨૦ ॥”

અર્થાત્—મૂલ પ્રાસાદના તલથી ખીજા ભાગોનું તલ સમ હોય કે વિષમ, પીઠ મુખમંડપ (ત્રિક મંડપ), સ્તંભ, પાટ આદિ સમ હોય યા વિષમ, જો વચ્ચે ભીંતનું અંતર હોય તો દોષ નથી.

(૭) ગર્ભગૃહ ચોરસ નથી પણ વિસ્તૃત છે. એ વાત કહેવાઈ જ ગઈ છે, છતાં શ્રી. નંદલાલ એ ગર્ભગૃહને “વિસ્તરે ઓછું” કર્યાનું લખે છે અને એમ કરી ‘યમચુલ્લી’ દોષ ઉપન્યાતું કહે છે એમાં એ ભૂલે છે. શેરીસા પ્રાસાદનો ગર્ભ વિસ્તરે ઓછો નહિ પણ અધિક છે. એની શ્રી. નંદલાલ આજે પણ તપાસ કરી શકે છે. “યમચુલ્લી” દોષ પાશ્ચાત્યમાં નહિ પણ મુખાચતમાં ઉપજે છે એ વાત શ્રી. નંદલાલ ન સમજ્યા હોય તો સમજી લે. યમચુલ્લી દોષનું ‘અપરાન્વિતપૃચ્છા’માં નિમ્નોક્ત વિધાન છે :—

“એક—દ્વિ—ત્રિકમાત્રાભિર્ગર્ભમેહં યદાઽઽયતમ્ ।

“યમચુલ્લી” તદા નામ મર્તુર્ગૈહવિનાશિકા ॥ ૨૪ ॥”

અર્થાત્—પ્રાસાદવાસ્તુની મુખ દિશામાં એક, બે કે ત્રણ આંગળ પછી ગભારો લાખો હોય તો ગૃહપતિના ધરનો વિનાશ કરનારો ‘યમચુલ્લી’ દોષ ઉપજે છે.

એ સિવાય “શોભનં ન મુખાયતમ્ ।” એટલે કે ‘દ્વારની તરફ લાંબું ગર્ભગૃહ શુભ નથી.’ આવા પ્રકારનાં વિધાનો શાસ્ત્રમાં હોવા છતાં શ્રી. નંદલાલ પ્રાસાદવાસ્તુના વિસ્તાર-ભાગે ગર્ભગૃહના દૈર્ઘ્યને માનશે ત્યારે તો એમને યુજરાતના નગરોમાં અનેલાં આવાં સેંકડો ગર્ભગૃહોને યમચુલ્લી માનવાં પડશે. કદાપિ શ્રી. નંદલાલ તો એ અધાને યમચુલ્લી માની લે પણ એમને એ વિષયમાં શાસ્ત્રનો સાથ મળશે નહિ. વળી, રાજગૃહના મુનિ સુવ્રતના પ્રાસાદનું ગર્ભગૃહ શેરીસાની જેમ વિસ્તૃત નહિ પણ ચોરસ જ થવાનું છે એ જાણીને શ્રી. નંદલાલને પ્રસન્નતા થશે.

(૮) કલકતા—કેનિંગ સ્ટ્રીટના દેરાસરની કુંભીઓ જૂનાગઢની જેમ કરી હોય તો આનું સમાધાન શ્રી. નંદલાલે ફકરા નંબર ખીજામાં વાંચી લેવું. પૃથક્ પિષ્ટપેષણની આવશ્યકતા નથી.

(૯) આરણ્યાની સાથે શરાનો વાદ મળવો જ જોઈએ એ જરૂરી નથી. જ ગજના કે એની આસપાસના માનના પ્રાસાદોમાં કદાપિ સ્વાભાવિક રીતે જ વાદ મળી જશે. કેમકે તેવા પ્રાસાદોનાં દ્વારો ઉદયમાં અધિક હોય છે પણ તેથી અધિક માનના પ્રાસાદોના દ્વારોનું ઉદય-માન એકદમ ઘટી જાય છે. જ્યારે પ્રાસાદોનો ઉદય ઓછા પ્રમાણમાં ઘટે છે. તેથી આરણ્યા અને શરાના વાદનો મેળ રહેતો નથી, આમ છતાં જેઓ “વાદ મેળવવો જ જોઈએ” એવો આગ્રહ ધરાવે છે તેઓ યા તો દ્વારમાન વધારે છે અથવા સ્તંભમાન ઘટાડે છે, અથવા અન્તેમાં ન્યૂનાધિક કરીને આરણ્યા-શરાનો વાદ મેળવે છે. એ અમારી દષ્ટિએ તો ઠીક કરતા

અંક : ૧૧]

એ સખલનાઓ ખરી નથી

[૨૧૫

નથી. અશાસ્ત્રીય દ્વાર-શરાના વાદ મેળને ખાતર દ્વાર-સ્તંભના શાસ્ત્રોક્ત માનમાં ન્યૂનાધિક્ય કરવું એ યોગ્ય નથી.

શ્રી. નંદલાલ અને એમના જેવી જ માન્યતા ધરાવતા મિસ્ત્રીઓ એકવાર મારવાડના જૈનપ્રાસાદો જેવા નીકળી ગયા. તેઓ જોશે કે આ દ્વાર-શરાના વાદમેળનું ભૂત ત્યાં નથી. હજારો પ્રાસાદોમાં કવચિત્ જ સ્વાભાવિક રીતે વાદ મળેલો તેમને દૃષ્ટિગોચર થશે. આવા વાદમેળનાં ભૂતોને વશ પડી શ્રી. નંદલાલ જેવા શિલ્પીઓ ખીણ કંપી ભૂલો કરી એસે છે એ વસ્તુનો કોઈ ખીન પ્રસંગે સ્ફોટ થશે.

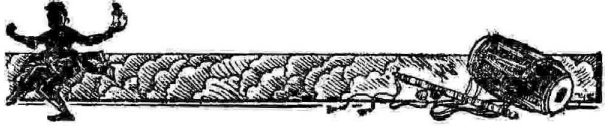
(૧૦) પરિકર પિંડે ઝોણું હશે તો અગર પ્રતિમા નાની હશે તો ભીંતથી આગળ ખેંચાયું હશે. પરિકર અને પ્રતિમા પ્રાસાદના પ્રમાણથી જ હોય તો તે આગળ ખેંચ્યા વિના જ પ્રતિમા વિદ્યારાજના મંડળમાં જ એસે એવું પરિકરનું નિર્માણ છે. છતાં પરિકરના કોઈ અંગ વિભાગમાં પિંડ ઝોણો હોય અથવા પ્રતિમા નાની હોવાથી પ્રમાણ નાનું હોય તો તેટલા અંશે ભીંતની આગળ લેવું જ પડે એમાં અશાસ્ત્રીયતા શી છે ?

(૧૧) મણિભદ્રવીરની મૂર્તિ અપસવ્ય થયાનું તો લખ્યું પણ તે મૂર્તિ કયાં ખેડી છે એ વિષે શ્રી. નંદલાલ કશો ઉલ્લેખ કરતા નથી. અમને તપાસ કરતાં જણાયું છે કે શ્રી. નંદલાલ જે મૂર્તિને અપસવ્ય થયાનું લખે છે, તે મૂર્તિ જિનપ્રાસાદની હદમાં નહિ પણ તેના પ્રવેશ-દ્વારની બહાર ખેડેલી છે. આવી રીતે જિનાવગ્રહની બહાર ખેડેલા વીરના સવ્ય-અપસવ્યપણાનો વિચાર તો શ્રી. નંદલાલ જેવા જ કરી શકે. જેમાં શાસ્ત્રીય આધ ન હોય તેવી વાતોને મહત્ત્વ આપીને કોઈની ભૂલો બતાવવી એ સજ્જનોનો માર્ગ હોતો નથી.

ઉપસંહાર :—

શ્રી. નંદલાલ યુનીલાલ સોમપુરાએ જૂનાગઢ, શેરીસા, રાજગૃહ, કલકત્તાનાં જૈનમંદિરોના શિલ્પકામમાં જે સખલનાઓ બતાવેલ, તેનો ઉત્તર અમારે આપવો પડ્યો છે. એનું કારણ એ છે કે આ વિષયમાં પરસ્પર વિરુદ્ધ પાર્ટિઓ બનીને એકબીજાના કામોમાં ખરી કે ખોટી ભૂલો કાઢે એમાં લાલ તો નથી, પણ હાનિ અવશ્યભાવી છે. શ્રી. નંદલાલે જે જે મંદિરોમાં સખલનાઓ બતાવી છે તે જિનમંદિરના કરાવનારાઓ કે વ્યવસ્થાપકોને એથી વહેમ ઊભો થાય તો એ તેમના હિતમાં સારો નથી. ખીણ તરફ પેટીના શિલ્પકારો કે જેમના કામમાં શ્રી. નંદલાલે સખલનાઓ બતાવનારો લેખ પ્રકાશિત કર્યો છે, તેઓ પોતાના કામોમાં બતાવેલ સખલનાઓનો રહિયો આપવાની સાથે શ્રી. નંદલાલના કામોમાં સખલનો બતાવે તો એનું પરિણામ શિલ્પીઓ જ નહિ પણ મંદિર કરાવનાર જૈનોના હકમાં પણ ખરાબ આવે એમ વિચારીને આ દ્વેષજનક ચર્ચા આટલેથી જ પૂરી થાય એ આશાથી અમારે આ સંબંધમાં આટલું લખવું પડ્યું છે. અમે આશા રાખીએ છીએ કે શેડ શ્રી. આણંદજી કલ્યાણજીની પેટીના શિલ્પકારો તેમજ શ્રી. નંદલાલ આ વિષયને અહીંથી જ સમાપ્ત કરી લે, એમ છતાં પણ એમને પોતપોતાની સચ્ચાઈનો વિશ્વાસ હોય તો કોઈ યોગ્ય અધિકારીની સમક્ષ શાસ્ત્રાર્થ-સલાનું આયોજન કરી એવી વાતોનો નિર્ણય કરાવી લે. બાકી આવા લેખોથી તો કલેશોપિત સિવાય ખીણું કંઈ જ પરિણામ આવવાનું નથી.

કર્મ મીમાંસા

[લેખાંક આઠમે]

લેખક : માસ્તર ખુબચંદ કેશવલાલ સરિહી (સબસ્થાન)

૯

અગાઉના લેખાંકોમાં દર્શાવેલ ઉદ્ધર્તન, અપવર્તન, સંક્રમણ, અને ઉદીરણાનું સ્વરૂપ તે કર્મદાલેકોમાં ફેરફાર થવારૂપ છે, પણ પૂર્વબદ્ધ કર્મના ક્ષયરૂપે નથી. ક્ષય થવારૂપે હોય તેને નિર્જરા કહેવાય છે. નિર્જરાનો પ્રયત્ન આત્મામાં ન હોય તો કર્મદલિકા પ્રતિ સમયે આત્મામાં વૃદ્ધિ પામતાં જ જાય અને તેથી સર્વથા છુટકારો થવારૂપ મોક્ષપ્રાપ્તિ સંભવી શકે જ નહિ. આ જીવ સમયે સમયે આયુષ્ય સિવાય સાતે કર્મ બાંધે છે. આમ સમયે સમયે આત્મામાં કર્મપ્રવાહ ચાલુ જ છે. એક સમય પણ આત્માની સ્થિતિ કર્મના પ્રવાહ વિનાતી નથી. તો પછી સાથે સાથે નિર્જરાનો પ્રયત્ન પણ આત્માએ ચાલુ રાખવો જ જોઈએ. મકાનમાં હંમેશાં પવનને અંગે ધૂળ આગ્યા જ કરે છે પણ સાથે સાથે વાળવા-ઝાપટવાનું કામ ચાલુ હોય તો ધૂળના થર જામવા પામે નહિ. અહીં નિર્જરા એટલે પૂર્વબદ્ધ કર્મ આત્મામાંથી ઝોઝાં કરવાં. સર્વથા ક્ષય કરવારૂપ નિર્જરા તો છેલ્લા મરણ સમયે એટલે કેવલી મરણ સમયે હોય. તેવી નિર્જરા કર્યા બાદ તો ફરી કર્મ વળગે નહિ, કર્મોની ફરી નિર્જરા કરવી પડે નહિ. આવી નિર્જરા ન થવા પામે ત્યાં સુધીમાં પણ કર્મની ધીમે ધીમે ક્ષય કરવારૂપ નિર્જરા આત્મામાં ચાલુ હોય તો સર્વથા ક્ષય થવારૂપ નિર્જરાની પ્રાપ્તિ પણ ભવિષ્યમાં થઈ શકે છે.

નિર્જરા કર્મથી છૂટવા માટે છે. કર્મથી જે પ્રકારે છૂટી શકાય. કાંતો એ કર્મ ભોગવી લેવાય તો છૂટી શકે, અને કાંતો તપસ્ચાથી ભોગવાય તો છુટાય. માત્ર ભોગવીને જ છુટકારો થતો હોય તો તો આ જગતમાં તેવો એક પણ જીવ નથી કે સમયે સમયે નિર્જરા ન કરતો હોય. જેમ સમયે સમયે બંધ છે તેમ સમયે સમયે નિર્જરા પણ છે. તે નિર્જરા વિપાક વેદનાની છે, પણ અધ્યવસાયની નહિ. સૂક્ષ્મ નિગોદથી માંડી ચૌદમા ગુણસ્થાનક સુધી પહોંચેલા જીવોમાં સમયે સમયે કર્મની નિર્જરા ન કરતો હોય એવો કોઈ પણ જીવ જગતમાં છે જ નહિ. સર્વ જીવો સમયે સમયે કર્મની નિર્જરા કરે છે. આઠે કર્મના ભોગવટા વિનાનો કોઈ પણ સંસારી જીવ હોતો જ નથી (માત્ર કેવલીએ આ કર્મના ભોગવટાવાળા હોય છે). આથી જોઈતાં કર્મો જીવ ભોગવે છે તેટલાં ત્રૂટે છે. આતુ' નામ પણ નિર્જરા છે. પરંતુ ભોગવટાની આ નિર્જરાથી મોક્ષનો માર્ગ મળતો નથી. મોક્ષનો માર્ગ તો આર પ્રકારના તપથી-કર્મની નિર્જરાથી જ મળે છે. જે ભોગવટાની નિર્જરાથી મોક્ષ મળતો હોત તો તો જીવ રખડતો હોત શેનો ? કેમકે તેવી નિર્જરા તો આ જીવ અનાદિથી કરતો રહ્યો છે માટે શાસ્ત્રકારોએ મોક્ષ માટે જે નિર્જરા કહી તે ભોગવટાથી થતી નિર્જરા નહિ પણ આર પ્રકારના તપથી કરાતી નિર્જરા છે અને જે જે આત્માઓએ મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે તપથી કરાતી નિર્જરા વડે જ થયું છે. ઉદયની એટલે ભોગવટાની નિર્જરામાં તો ' આંધળો વણે અને વાઠરડું ચાવે ' તેવી

અંક : ૧૧]

કર્મ મીમાંસા

[૨૧૭

હાલત છે, કેમકે પાછો જીવ નવાં કર્મ તો આંધતો જ જાય છે. ભોગવટાથી થતી નિર્જરામાં નિર્જરા અલ્પ છે, અંધ વધારે છે, સંજ્ઞા છે. તીર્થચરિત્ર મિથ્યાદષ્ટિ કે અજ્ઞાનતામાં વેદે તે કરતાં સવાયા આંધતો જાય. મિથ્યાદષ્ટિ નિર્જરા ધણી અલ્પ કરે, અંધ ધણું. એવી નિર્જરા તો આ જીવ અનાદિકાળથી કરતો આવ્યો છે, પણ તેમાં શું સીઝ્યું? માયા કરી, માયાનો ઉદય તોડ્યો કેટલો? આંધ્યો કેટલો! તેમ જ લોભ, મોહનીય વગેરેમાં સમજવું. મોક્ષ માટેની નિર્જરા તો તેવી હોવી જોઈએ કે જેમાં કર્મો તૂટે ધણાં અને અધાય થાડાં. તેવી નિર્જરા બાર પ્રકારના તપથી થાય છે. મોક્ષ માટે તે જ નિર્જરા ઉપયોગી છે. તપના ભેદ બાર માટે નિર્જરાના ભેદ પણ બાર છે. આ બાર ભેદે નિર્જરા કરનારને મોક્ષ મેળવવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. બાર પ્રકારના તપની એકેક નિર્જરામાં અનંત ભવોનાં પાપો ક્ષય કરવાની સત્તા છે—શક્તિ છે. તપનું માહાત્મ્ય નવ પદની પૂજામાં આપણે સાંભળીએ છીએ કે:—

“ ત્રિકાલિકપણે-કર્મકષાય ટાળે, નિકાચિતપણે આંધિયાં તેહ બાળે;
કહ્યું તેહ તપ બાહ્ય અંતર દુભેદે, ક્ષમાયુક્ત નિહેતુ દુર્ધ્યાન છેદે.
હોયે જસ મહિમા થકી લખિય સિદ્ધિ, અવાંછકપણે કર્મ આવરણુ શુદ્ધિ;
તપો તે તપ જે મહાનંદ હેતે, હોય સિદ્ધિ સીમતિની જિમ સકેતે.
ઈચ્છારોધન તપ નમે, બાહ્ય અભ્યંતર ભેદેજી;
આતમ સત્તા એકતા, પરપરિણુતિ ઉચ્છેદેજી.
ઉચ્છેદ કર્મ અનાદિ સંતતિ, જેહ સિદ્ધપણું વરે;
યોગ સંગે આહાર ટાળી, ભાવ અક્રિયતા કરે.
અંતર મુદૂરત તત્ત્વ સાધે, સર્વ સંવરતા કરી,
નિજ આત્મસત્તા પ્રગટ ભાવે, કરે તપ ગુણુ આદરી.”

કર્મ ખપાવવા માટે તીર્થંકર પરમાત્માઓ પણ તપને જ આદરે છે. ભગવાન મહાવીરે દીક્ષા લીધા બાદ બાર વર્ષ સુધી ઘેર તપશ્ર્ચર્યા કરી ધાતીકર્મ ખપાવી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું હતું. બાર પ્રકારના તપના પણ બે વિભાગ છે. જ બાહ્ય તપ અને જ અભ્યંતર તપ (૧) અનશન (ચારે પ્રકારના આહારનો થોડા વા ધણા સમય સુધી ત્યાગ.) (૨) ઉણોદરી (ક્ષુધા કરતાં પાંચ સાત કોળિયા ન્યૂન ખાવું.) (૩) વૃત્તિસંક્ષેપ—(દ્રવ્યાદિક વસ્તુનો સંક્ષેપ.) (૪) રસત્યાગ—(વિગઈ ત્યાગ.) (૫) કાયકલેશ (લોચાદિક કષ્ટ સહન કરવાં.) (૬) સંલોનતા—(અંગોપાંગ સંકોચી રાખવાં)—આમ જ પ્રકારે બાહ્ય તપ છે. તથા (૧) પ્રાયચ્છિત—(શુદ્ધ મને ગુરુ પાસે આલોચના લેવી.) (૨) વિનય—(દેવ-ગુરુ-સંઘ-સાધુમિકનો વિનય) સાચવવો. (૩) વૈયાવચ્ચ (બાહ્ય-વૃદ્ધ-જ્ઞાન-તપસ્વી પ્રમુખનું વૈયાવચ્ચ કરવું.) (૪) સ્વાધ્યાય—(વાંચના-પૃચ્છના-પરાવર્તના-અનુપ્રેક્ષા-ધર્મકથા એ પાંચ પ્રકારે અભ્યાસ કરવો.) (૫) ધ્યાન—(ધર્મધ્યાન શુક્લધ્યાન ધ્યાવા) (૬) કાઉરસગ્ગ—(દસ-વીસ યા ત્રયેચ્છ કાઉરસગ્ગ કરવો)—એ જ પ્રકારે અભ્યંતર તપ છે. આ બાર પ્રકારના તપનું સ્વરૂપ વિશેષપણે અન્ય ત્રયોથી જાણી સમજી લેવું. કર્મ નિર્જરા માટે બાર પ્રકારના તપ સિવાય અન્ય કોઈ માર્ગ નથી. જૈન ધર્મને પામેલા આત્માનું પ્રતિસમય મુખ્ય ધ્યેય કર્મને ક્ષય કરવાનું જ હોવું જોઈએ. મિથ્યાત્વાદિ હેતુ વડે અનાદિકાળથી કર્મની વર્ગણા આત્મા આંધતો આવ્યો છે. એટલે તે કર્મવર્ગણાને વિષેરી નાખી આત્માને શુદ્ધ

[જુઓ : અનુસંધાન પૃષ્ઠ : ૨૧૮]

उपाध्याय जिनमतका वैदुष्य

लेखक : श्रीयुत दशरथ शर्मा, प.म. प. डी. लिट्

श्री जैन सत्यप्रकाशके वर्ष २०, अङ्क ७ में हमने यह प्रमाणित किया था कि 'राक्षस-काव्य'की विक्रम सम्वत् १२१५ की टीकाके लेखक वास्तवमें श्रीजिनचन्द्रसूरिके शिष्य जिनमत हैं। श्रीजिनपालरचित 'खरतरगच्छ पद्यावली'का पुनः अवलोकन करने पर श्री जिनमतके वे वैदुष्यके हमें कुछ और प्रमाण मिले हैं। सम्वत् १२३४में श्रीजिनपतिसूरिने इन्हें उपाध्याय-पदसे भूषित किया। श्रीजिनपालके कथनानुसार 'जगदसाधारणगुणगण' जिनमतको जिनपति-सूरि आचार्यपद देना चाहते थे, किन्तु इससे अपने ध्यान, शास्त्राध्ययन, और धर्मरतिमें विघ्न होगा, यह सोचकर श्रीजिनमतने आचार्यपद स्वीकार नहीं किया। सम्वत् १२३९में ऊकेश-गच्छीय पद्मप्रभसे शास्त्रार्थका प्रसङ्ग आने पर श्रीजिनपतिसूरिने जिनमतोपाध्यायको उस पर विजय प्राप्त करनेके लिये फलवद्धिका (वर्तमान फलोधी) भेजा। किन्तु संघने सोचा, 'यह दुरात्मा असत्यभाषी (पद्मप्रभ) कहेगा कि मैंने इससे पहले जिनपतिसूरिको हराया था, इस लिये मेरे सामने ठहरनेमें असमर्थ होनेके कारण उसने अपने पण्डितको भेजा है। यह विचार कर समुदाय श्रीजिनमतोपाध्यायके साथ अजमेर गया, और स्वयं जिनपतिसूरिने पद्मप्रभको शास्त्रार्थमें परास्त किया। उपाध्याय जिनमत इस शास्त्रार्थमें श्रीजिनपतिसूरिके पार्श्वमें बैठे और पृथ्वीराजकी सभाके मध्यस्थ पण्डितोंसे उचित उत्तर-प्रत्युत्तर करते रहे। सम्वत् १२४२ की माघ शुक्ल पूर्णिमाके दिन श्रीजिनमतका देहावसान हुआ। इनका पूर्ण जीवनवृत्त हमें नहीं मिलता। किन्तु जो कुछ मिलता है उससे इनके असाधारण वैदुष्य और जैन-साधुचिन्त निरीह जीवनकी अच्छी झलक मिलती है।

[अनुसंधान पृष्ठ : २१७ थी यालु]

स्वप्नप्रभय प्रणत करवाने पार प्रकारना तपने आदर छवनामां राप्पने ज्ञेधं अने यथाशक्ति तेमां प्रवृत्ति करवाने उद्यम सेवने ज्ञेधं अने अन्य दर्शने करतां ज्ञेनदर्शनमां तप अधिक उच्च डाटिने छे. साथे साग-धं द्रियदहन वगेरे ज्ञेनदर्शनकथित तपमां जेट्लुं छे तेलुं अन्य दर्शन कथित तपमां नथी. आजना औतिडवाहना जमानाभां पणु आश्चर्यभुञ्ज्य अने जेवी दीर्घं तप-स्थायो जेवी डे मासक्षमणु, जे मासिक उपवास, त्रिमासिक उपवास, वर्षमान तपनी संपूर्ण ज्योणी करता अनेक उतमात्माज्यो आगे ज्ञेनदर्शनने अनुसरनाराज्योमां दृष्टिगोचर थाय छे. अरेअरे! ज्ञेनदर्शननी अलिहारी छे. सुसंस्कारिक कुटुंबमां लघु वयनां पालिकाज्यो पणु आवां तपमां जेडाथ छे. जेवी तपश्चर्याज्यो अन्यने पणु अनुभोहन इपे अनी कर्मक्षयमां म्हायक अने छे.

(यालु)

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને જૈનધર્મ

ડૉ. સુનીતિકુમાર ચેટરજી, એમ. એ. ડી. લિટ્., એક. એ. એસ.

ભારત સદાકાળ સંસ્કૃતિથી સમૃદ્ધ દેશ રહ્યો છે. અનાદિકાળથી આપણો દેશ ઋષિઓ અને વિદ્વાનોનું સાંસ્કૃતિક પુણ્યસ્થળ રહ્યું છે. વિચારસ્વાતાંત્ર્ય, તર્ક અને ચિંતન દ્વારા જ આપણી સંસ્કૃતિ આગળ વધી છે. એ જ કારણે આપણી સંસ્કૃતિને મુખ્યતઃ વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ—આ ત્રણે ભાવધારાઓની ત્રિવેણી પણ કહેવામાં આવે તો અત્યુક્તિ નહિ ગણાય.

જૈન સંસ્કૃતિમાં ભગવાન મહાવીરને ચોવીસમા તીર્થંકર માનવામાં આવે છે અને હવે તો ઈતિહાસકારોના અનુશીલનથી એ સિદ્ધ પણ થઈ ચૂક્યું છે કે, ભગવાન મહાવીરના કાળથી લગભગ ૨૫૦ વર્ષ પૂર્વના શ્રી પાર્શ્વનાથ તેમજ એમનાથીયે ૨૦૦ વર્ષ પૂર્વના શ્રી અરિષ્ટનેમિ ઐતિહાસિક પુરુષ માનવામાં આવ્યા છે, ભારતવર્ષમાં જૈન સંસ્કૃતિ ખૂબ ફાલી ફૂલી. વસ્તુતઃ ભારતીય દર્શન-પરંપરામાં જૈનધર્મ અત્યંત પ્રાચીન અને પ્રાગ્ ઐતિહાસિક ધર્મ છે.

એક જ શાશ્વત સત્ય—એક જ સનાતન ભાવનાથી ઉત્પ્રેરિત હોવાના કારણે પોતાના આચાર-વ્યવહારગત વિભિન્નતાઓના હેતુથી પણ વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ એ ત્રણે ધર્મોમાં સાધ્ય પ્રત્યે એક અહ્લુત સામ્યભાવ છે.

(૧) ત્રણે ધર્મો જીવનની પાછળ એક શાશ્વત સત્યના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરે છે.

(૨) ત્રણે ધર્મોની એ માન્યતા છે કે જીવનમાં દુઃખ છે અને એના નિરાકરણ દ્વારા જ માનવ આત્મકલ્યાણના પથ પર આગળ વધી શકે છે. આ દુઃખવાદ જ ત્રણેની દાર્શનિક વિચારધારાનો મૂલાધાર છે.

(૩) ત્રણે ધર્મો 'અહિંસા પરમો ધર્મઃ'માં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે. 'આત્મવત્ સર્વે-મૃતેષુ'નો વ્યાપક સિદ્ધાંત આપણો ભારતીય સંસ્કૃતિનું અમર દાન છે. જ્યાં જૈનોમાં અહિંસાના નિષેધાત્મક (Negative) સ્વરૂપ પર અધિક બળ આપવામાં આવ્યું છે, ત્યાં બૌદ્ધોએ એને સ્વીકારાત્મક (Positive) રૂપ પર વિશેષ બળ આપ્યું છે.

(૪) પરમતસહિષ્ણુતા આપણી સંસ્કૃતિનું સૌથી મહત્વપૂર્ણ દાન છે. પોતાનાથી વિરોધી વિચાર રાખનારાઓના મનોભાવોને આદર અને સહિષ્ણુતાપૂર્વક સાંભળવા-સમજવાની પરંપરાનો, જો કે બીજી સંસ્કૃતિઓમાં અભાવ નથી છતાં, આપણો ભારતીય સંસ્કૃતિમાં આની ઉપર અપેક્ષાકૃત અધિક જોર આપવામાં આવ્યું છે.

સમિતિના ચાર પૂજ્યોનાં ચાતુર્માસ સ્થળ

૧. પૂં આં શ્રીવિજયલાવણ્યસૂરીશ્વરજી મં, જૈન દેરાસરની પેઢી, ટેંબી નાકા, થાણા (સેંટ્રલ રેલ્વે)
૨. પૂં આં શ્રીવિજયલલિધિસૂરીશ્વરજી મં, જૈન પેઢી, જૂના બબર, ઇંડર (એ. પી. રેલ્વે)
૩. પૂં આં શ્રીચંદ્રસાગરસૂરીશ્વરજી મં, પો. ળા. નં. ૩૪૪, નાગપુર સીટી નં. ૨
૪. પૂં મુનિરાજ શ્રીદર્શનાવજયજી મં (ત્રપુટી), ચોકડા બબર, સરંધના (જિં મેરઠ—યૂ. પી.)

Shri Jaina Satya Prakasha, Regd. No. B. 3801 શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ

અંગે સૂચના

ચોજના

૧. શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ દ્વારા 'શ્રી. જૈન સત્ય પ્રકાશ' માસિક ૧૯ વર્ષ થયાં પ્રગટ કરવામાં આવે છે.

૨. એ સમિતિના આજીવન સંરક્ષક તરીકે રૂ. ૫૦૦ આં દાતા તરીકે રૂ. ૨૦૦ આં સદસ્ય તરીકે રૂ. ૧૦૧૫ રાખવામાં આવેલા છે. આ રીતે મદદ આપનારને કાયમને માટે માસિક મોકલવામાં આવે છે.

વિનંતિ

૧. પૂજ્ય આચાર્યાદિ મુનિવરો ચતુર્માસનું સ્થળ નક્કી થતાં અને શેષ કાળમાં જ્યાં વિહરતા હોય એ સ્થળનું સરનામું માસિક પ્રગટ થાય એના ૧૫ દિવસ અગાઉ મોકલતા રહે અને તે તે સ્થળે આ માસિકના પ્રચાર માટે ગ્રાહકો બનાવવાનો ઉપદેશ આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

૨. તે તે સ્થળોમાંથી મળી આવતાં પ્રાચીન અવશેષો કે ઐતિહાસિક માહિતીની સૂચના આપવા વિનંતિ છે.

૩. જૈનધર્મ ઉપર આક્ષેપાત્મક લેખો આદિની સામગ્રી અને માહિતી આપતા રહે એવી વિનંતિ છે.

ગ્રાહકોને સૂચના

૧. "શ્રી જૈન સત્ય પ્રકાશ" માસિક પ્રત્યેક અંગ્રેજી મહિનાની ૧૫મી તારીખે પ્રગટ થાય છે.

૨. આ માસિકનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૧ ત્રણ રૂપિયા રાખવામાં આવ્યું છે.

૩. માસિક વી. પી. થી ન મંગાવતાં લવાજમના રૂ. ૩૧ મનીઓર્ડરદ્વારા મોકલી આપવાથી અનુકૂળતા રહેશે.

૪. આ માસિકનું નવું વર્ષ દિવાળીથી શરૂ થાય છે. પરંતુ ગ્રાહક ગમે તે અંકથી બની શકાય.

૫. ગ્રાહકોને અંક મોકલવાની પૂરી સાવચેતી રાખવા છતાં અંક ન મળે તો સ્થાનિક પોસ્ટ ઓફિસમાં તપાસ કર્યા પછી અમને સૂચના આપવી.

૬. સરનામું બદલાવવાની સૂચના ઓછામાં ઓછા ૧૦ દિવસ અગાઉ આપવી જરૂરી છે.

લેખકોને સૂચના

૧. લેખો કાગળની એક તરફ વાંચી શકાય તેવી રીતે શાહીથી લખી મોકલવા.

૨. લેખો ટૂંકા, મુદ્દાસર અને વ્યક્તિગત દીકાત્મક ન હોવા જોઈ એ.

૩. લેખો પ્રગટ કરવા ન કરવા અને તેમાં પત્રની નીતિને અનુસરીને સુધારોવધારો કરવાનો હક તંત્રી આધીન છે.

મુદ્રક : ગોવિંદલાલ જગશીભાઈ શાહ, શ્રી શરદા મુદ્રણાલય, પાનકાર નાકા, અમદાવાદ.

પ્રકાશક : ચીમનલાલ ગોકળદાસ શાહ.

શ્રી. જૈનધર્મ સત્ય પ્રકાશક સમિતિ કાર્યાલય, જ્ઞેશિંગભાઈની વાડી, ધીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.